

Lappeenrannan teknillinen yliopisto
Kauppätieteellinen tiedekunta
Yritysjuridiikka

YLIOPISTOJEN VERKKO-OPPIMISYMPÄRISTÖISSÄ
JAELTAVAN MATERIAALIN
TEKIJÄNOIKEUSKYSYMYKSET

Työn tarkastajat: professori Seppo Villa
professori Matti I. Niemi

Lappeenrannassa 15.5.2008

Maria Nikkilä
Luotniementie 103
54530 Luumäki

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
1.1 Taustaa.....	1
1.2 Tutkimusaihe	3
1.3 Viitekehys	5
2 YLIOPISTO TARKASTELUYMPÄRISTÖNÄ.....	6
2.1 Yliopistojen tilanne tänään.....	6
2.2 Tieteen vapaus yliopistoissa.....	8
2.3 Tieteen vapaus ja immateriaalioikeudet.....	10
3 TEKIJÄNOIKEUS	11
3.1 Tekijänoikeus nykypäivänä.....	12
3.2 Kansainvälisten sopimusten ja direktiivien merkityksestä.....	13
3.3 Tekijänoikeuslain mukaisista oikeuksista.....	14
3.3.1 Suojan kohde	16
3.3.2 Tekijä	18
3.3.3 Tekijänoikeudellinen suoja	19
3.3.4 Oikeuksien luovuttaminen	22
3.3.5 Tekijänoikeuden lähioikeudet.....	23
3.4 Tekijänoikeuden rajoituksia	24
4 AUDIOVISUAALISTEN TEOSTEN ERITYSPIIRTEET	26
4.1 Audiovisuaalisten teosten teostyytit.....	27
4.2 Audiovisuaalinen teos elokuvateoksena.....	28
4.2.1 Elokuvateoksen tekijät	31
4.2.2 Elokuvia koskevat erityissäännökset ja tuottajan lähioikeus ...	32
4.3 Audiovisuaalinen teos multimediateoksena	33
4.4 Pelit verkko-oppimisympäristöissä.....	35
4.5 Äänitiedostot verkko-oppimisympäristöissä	36
5 TEKIJÄNOIKEUS JA OPETUS	38
5.1 Opetuksen digitalisoituminen ja sen haasteet.....	39
5.2 Verkko-oppimisympäristöt yliopisto-opetuksen työvälineinä	40
5.2.1 Linkitys	42
5.3 Tekninen kehitys ja suojatoimenpiteet.....	45
5.4 Tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat korkeakoulujen opetuksessa	47
5.4.1 Määräysvallan siirtäminen sopimuksella	50
5.4.2 Määräysvallan siirtämiseen sopimuksella liittyvät ongelmat....	53
5.5 Määräysvallan rajoitukset tekijänoikeuslaissa	53
5.5.1 Sopimuslisenssiin perustuvat käyttöoikeudet.....	54
5.5.2 Teoksiin viittaaminen.....	58

5.5.3 Opetuksessa käytettävät kokoomateokset.....	61
---	----

6 TEKIJÄN OIKEUKSIEN RAJOITTAMINEN TYÖSUHTEEN PERUSTEELLA	63
6.1 Lähtökohtana työntekijän oikeudet	64
6.2 Työnantajan oikeudet	65
6.3 Yliopiston oikeudet työnantajana opetustoiminnassa	66
6.3.1 Tekijänoikeuslain 40 b §.....	67
6.3.2 Opettajan asema ja oikeudet yliopistossa	68
7 KORVAUS TEKIJÄNOIKEUKSIEN RAJOITTAMISESTA TAI SIIRTÄMISESTÄ.....	71
7.1 Korvauksen määrittely yliopisto-opetukseen tehdyn aineiston osalta	72
7.2 Tekijän oikeus korvaukseen ja tekniset suojaimenpiteet	73
8 MITEN TEKIJÄNOIKEUSONGELMIA ON PYRITTY RATKAISEMAAN KÄYTÄNNÖSSÄ.....	74
8.1 Verkko-opetuksen mallisopimukset	74
8.2 Creative Commons –lisensointi	75
8.3 Sopimuslisenssijärjestelmä.....	77
9 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO	79
LÄHDELUETTELO	88

1 JOHDANTO

1.1 Taustaa

Tieto- ja viestintätekniiikan käyttö on ollut jo vuosia osa opetusta. Erilaiset verkko-oppimisympäristöt ovat käytössä jo lähes kaikissa oppilaitoksissa. Uusia mahdollisuuksia hyödyntää tieto- ja viestintäteknikkaa myös opetuksessa syntyy rajattomasti. Opetuksessa voidaan käyttää ja tuottaa avoimia opetussisältöjä, jotka ovat opetuksessa käytettäviä sisältöjä, joita sekä opettajat että opiskelijat voivat vapaasti luoda, uudelleen käyttää ja jakaa. Avoimien sisältöjen vapaammat tekijänoikeudet mahdollistavat myös vanhojen aineistojen uudenlaisen ja innovatiivisen yhdistämisen. (Kylämä, 2008)

Olemassa olevia teoksia voidaan myös käyttää tietokoneilla huomattavasti monipuolisemmin kuin ainoastaan kuunnella, katsella tai lukea. Teoksia voidaan esimerkiksi muokata, yhdistää, tulostaa, kopioida ja jakaa edelleen eri muodoissa. Tekijänoikeuslain lähtökohtana kuitenkin on, että teoksen käyttö on kiellettyä ellei sitä ole erikseen lisenssisopimuksen tai lain perusteella sallittu. (Välimäki, 2003, 1)

Nykypäivänä joudutaan yhä useammin miettimään, kenellä on tekijänoikeudet erilaisiin aineistoihin, miten oikeudet vaikuttavat ja miten aineistoa voidaan käyttää. Korkeakouluuyhteisössä joudutaan etsimään keinoja hallita tekijänoikeuksia ja oikeuksista aiheutuvia kustannuksia. Huomiota tulee kiinnittää myös siihen, että yliopistoissa tehdään tekijänoikeudella suojattua aineistoa, esimerkiksi tietokoneohjelmia, videoita ja tietokantoja, joita on mahdollista hyödyntää kaupallisesti liiketoiminnassa. (Wiseman, 1999, 1-5)

Tutkimuksen kohteena ovat tekijänoikeudet ja oikeuksien käyttäminen yliopisto-opetuksessa. Erityisenä painotusalueena ovat verkko-oppimisympäristöihin tuotetun audiovisuaalisen materiaalin

tekijänoikeuskysymykset. Tutkimuksessa tarkastellaan etenkin tilannetta, joissa verkko-oppimisympäristöön tuotetun materiaalin tekijä on yliopistoon virkasuhteessa oleva opettaja. Työssä käsitellään myös verkko-oppimisympäristöissä jaeltavan materiaalin tekijänoikeuskysymyksiä laajemminkin.

Tarkastelun lähtökohtana ovat yliopiston tehtävät ja toimintaperiaatteet. Yliopistojen pääasialliset tehtävät ovat tutkimus ja siihen perustuva ylin opetus. Näiden tehtävien lisäksi yliopistoille on säädetty perustoimintaa täydentävä tehtävä: vuorovaikutus ympäröivään yhteiskuntaan sekä tutkimustulosten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden edistäminen (laki 30.7.2004/714).

Yliopistotoimintaa ohjaava peruseriaate on tieteen vapaus, joka on turvattu sekä yliopistolaissa että perusoikeutena. Tieteen vapaus ei ole muuttumaton, vaan vapaus muotoutuu yliopistoissa sen mukaan, millaista yliopistoa halutaan ylläpitää (Miettinen, 2001, 141-144). Yliopiston toiminta ja tehtävät nykypäivänä ohjaavat myös tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistoissa ja määrittelevät, mitä oikeuksia ja velvollisuuksia yliopistolla ja sen opettajilla tulisi olla.

Tekijänoikeuden lähtökohtana on tekijän taloudellisten ja moraalisten oikeuksien mahdollisimman hyvä suojaaminen. Yhteisöllisillä ja yhteiskunnan etuun perustuvilla argumenteilla on kuitenkin oma merkityksensä tekijänoikeussuojaa määriteltäessä: suojaamalla yksilön oikeuksia edistetään yhteisön ja yhteiskunnan etuja. Tekijänoikeussuojan ja tekijänoikeuksien käyttämisen on toisaalta oltava tasapainossa muiden yhteiskunnassa voimassa olevien etujen ja oikeuksien kanssa. (Kontkanen, 2006, 32)

Perinteinen tekijänoikeusajattelu ja sitä koskeva lainsäädäntö keskittyy suojaamaan oikeuksia ja rajoittamaan niiden käyttöä. Internetin ja sähköisten verkko-oppimisympäristöjen jatkuvasti kasvava käyttö on

nostanut nykyisen käytännön monimutkaisuuden ja hankaluuden, ja vastausta tekijänoikeuksien helpompaan hallintaan on haettu erilaisista avoimista lisensseistä. Hietanen (2008) toteaa, että perinteisen tekijänoikeusjärjestelmän rinnalle on syntymässä aivan uusi ekosysteemi ja tapa hallita tekijänoikeuksia.

2000-luvulla tietoyhteiskuntadirektiivin julkaisemisen jälkeen keskustelu tekijänoikeudesta yleensä, tekijänoikeudesta tietoverkoissa ja tekijänoikeudesta työ- ja virkasuhteessa on kiihtynyt. Samoin tutkimusta näistä aiheista on tehty. Uutena näkökulmana ovat keskusteluun ja tutkimukseen tulleet avoimet lisenssit.

1.2 Tutkimusaihe

Tämän tutkimuksen yhtenä tarkoituksena on selvittää yleisesti yliopistojen verkko-oppimisympäristöjen ja tekijänoikeuden välisen suhteen perusta ja se, millainen näiden oppimisympäristöjen rooli tekijänoikeuskentässä on. Tutkimuksessa on selvitetty, mitkä yliopistojen opetusta ohjaavat periaatteet ja säännökset ohjaavat niiden toimintaa, mitä ne merkitsevät suhteessa tekijänoikeuteen ja tekijänoikeuksien käyttämiseen eri tilanteissa ja yhteyksissä.

Tässä työssä tekijänoikeutta ja oikeuksien hyödyntämistä tarkastellaan ensisijaisesti näkökulmasta, jossa pohditaan kuka omistaa oikeudet korkeakoulujen perusopetuksessa verkkoympäristöihin tuotettavaan tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, millaisia käyttöoikeuksia muilla korkeakouluyhteisön jäsenillä on, millä perusteella käyttöoikeudet syntyvät ja millä ehdoilla aineistoa tulisi voida käyttää tutkimuksessa ja opetuksessa. Tarkastelu kohdistuu yliopistoon työ- tai virkasuhteessa oleviin henkilöihin.

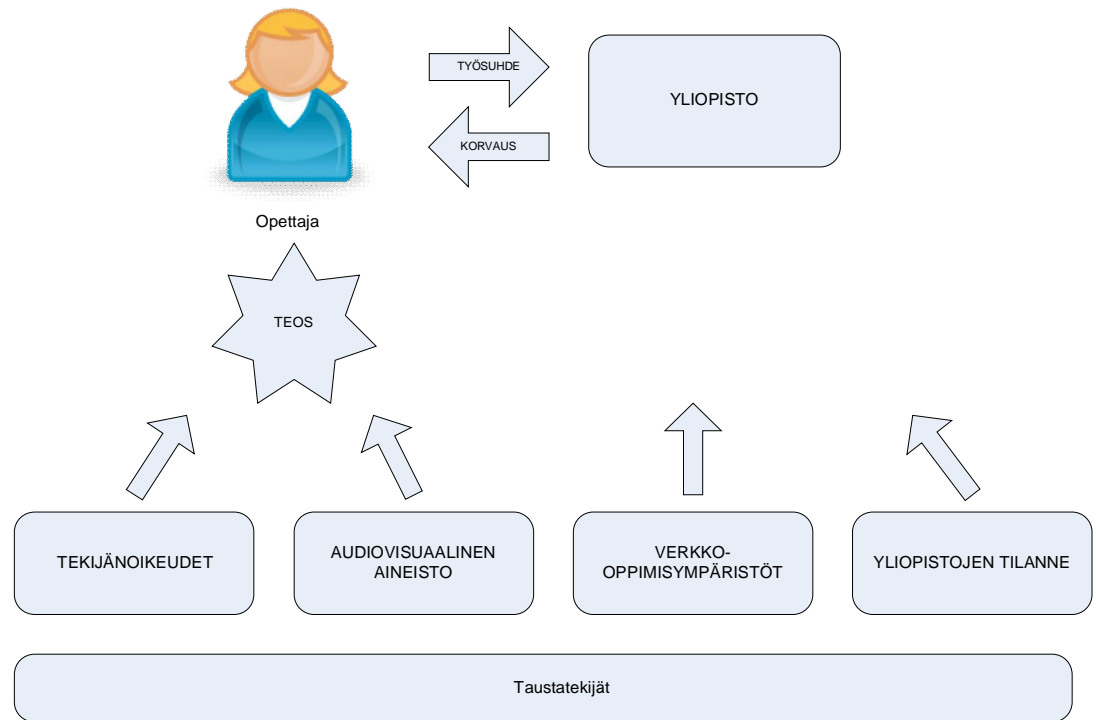
Työssä tarkastellaan myös audiovisuaalisten teosten erityispiirteitä siitä näkökulmasta, miten niitä tulkitaan teoksina tekijänoikeuslain näkökulmasta.

Yliopistojen harjoittama kaupallinen koulutus, kuten täydennyskoulutuskokonaisuudet ja avoin yliopisto eivät kuulu työn piiriin. Työssä ei myöskään käsitellä yliopistojen erilaisissa yhteistyöprojekteissa tuottamaa aineistoa.

Käytännössä tekijänoikeuksista sopiminen on tapa, jolla korkeakoulujen toiminnan peruseriaatteet käytännössä turvataan tai sivuutetaan. Sopimusoikeus ja eri korkeakoulujen sopimuskäytäntö eivät ole tämän opinnäytetyön pääasiallinen näkökulma, eikä sopimussuhteisiin tai –vaihtoehtoihin liittyviä näkökohtia käsitellä yksityiskohtaisesti.

Tutkimuksen säädöspohja koostuu pääasiassa tekijänoikeusneuvoston lausunnoista. Tutkimuskohteesta on oikeuskäytäntöä niukasti. Korkein oikeus on antanut vain yhden päätöksen, KKO 2000:56, joka koskee yliopistoissa tehtyä tekijänoikeuden alaista aineistoa. Päätös koski Helsingin yliopiston julkaisemaa nimipäiväluetteloja, eikä näin ollen liity suoranaisesti tämän työn aihepiiriin. Oikeuskäytännön puuttuessa työssä on hyödynnetty tekijänoikeusneuvoston lausuntoja, jotka koskevat yliopistoissa aikaansaattua tekijänoikeuden alaista aineistoa.

1.3 Viitekehys

Kuva 1. Tutkimuksen viitekehys

2 YLIOPISTO TARKASTELUYMPÄRISTÖNÄ

Yliopistojen perustehtävä on edistää ja harjoittaa tieteellistä tutkimusta ja antaa siihen perustuvaa ylintä opetusta (laki korkeakoulujen kehittämisestä). Yliopistot toimivat vuorovaikutuksessa yhteiskunnan kanssa ja tuovat tutkimustuloksiaan esiin yhteiskunnallisesti vaikuttavalla tavalla. (Opetusministeriö)

Korkeakoulujen tehtäviin kuuluvat opetus, tutkimus- ja kehitystyö sekä erilaiset yhteiskunnalliset kehittämistehtävät. Tällaisia ovat esimerkiksi alueelliseen kehittämisen vaikuttaminen ja yhteiskunnan muutoksiin vastaavan aikuiskoulutuksen kehittäminen.

Yliopistojen merkitys kansallisen ja alueellisen innovaatiojärjestelmän osana korostuu entisestään. Yliopistojen osalta tämä edellyttää ensinnäkin perusopetuksen laadun ja tehokkuuden parantamista. Toiseksi kansallista ja kansainvälistä verkottumista täytyy edistää, laajentaa tutkijakoulutusta ja parantaa tieteellisen tutkimuksen yleisiä edellytyksiä. (Opetusministeriö, 2003, 46)

2.1 Yliopistojen tilanne tänään

Yliopistojen tilanne on muuttumassa voimakkaasti. Hallitusohjelman (15.4.2007) mukaisesti yliopistojen taloudellista autonomiaa lisätään mahdollistamalla yliopistoille julkisoikeudellisen oikeushenkilön tai yksityisoikeudellisen säätiön asema. Samanaikaisesti uudistetaan myös yliopistojen hallintoa ja päätöksentekojärjestelmää. Hallitusohjelmassa mainitaan myös Helsingin teknillisen korkeakoulun, Taideteollisen korkeakoulun ja Helsingin kauppakorkeakoulun muodostama innovaatioyliopisto.

Lisäksi hallitusohjelma mahdollistaa ulkomaalaisille opiskelijoille suunnatun tutkintoon johtavan tilauskoulutuksen. Hallituskaudella käynnistetään myös kokeilu, jossa yliopistot ja korkeakoulut voivat hakea lupaa periä lukukausimaksua EU/ETA-alueen ulkopuolelta tulevilta opiskelijoilta.

Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa vuosille 2007-2012 todetaan, että suunnitelmakaudella käynnistetään laajamittainen yliopistoreformi. Yliopistojen rakenteita kehitetään ja taloudellista ja hallinnollista autonomiaa vahvistetaan. Tavoitteena on kansainvälisen huippuosaamisen lisääminen ja osaamistasoltaan vahvemmat ja vaikuttavimmat korkeakouluyksiköt. Erikseen suunnitelmassa mainitaan opettajat voimavarana – työolosuhteisiin ja osaamisen kehittämiseen panostetaan.

Opetusministeriön kehittämissuunnitelman (2003, 46-49) mukaan yhteiskunnalliset palvelutehtävät ja erityisesti alueelliseen kehitykseen vaikuttaminen ovat entistä tärkeämpiä yliopiston tehtäviä. Yliopistojen tutkimustoiminnan parempi hyödyntäminen on olennainen osa yliopistojen ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen lisäämistä. Suunnitelmassa myös todetaan, että yliopistolakia tullaan muuttamaan siten, että yliopistojen tehtäväksi tulee myös yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa.

Kilpailu ulkomaalaisista opiskelijoista joko tutkintoon johtavan tilauskoulutuksen tai maksullisen perus- tai maisteritason opiskelun piiriin voi arvioida kasvavan vuosittain. Suomalaisien opiskelijoiden ikäluokat pienenevät ja yliopistoilla on vaikeuksia saada opiskelun aloituspaikkoja täytettyä riittävän laadukkailla hakijoilla. Tämä ongelma korostuu etenkin pienemmissä yliopistoissa ja vähemmän halutuilla koulutusaloilla.

Opetusministeriön koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (2003, 17) vuosille 2003-2008 todetaan, että suomalainen opetusteknologiaosaaminen tulee nostaa korkealle kansainväliselle tasolle

hyödyntämällä virtuaaliopetuksen hankkeista, muissa kehittämishankkeista ja tutkimuksista saatua pedagogista tietoa. Tieto- ja viestintätekniiikan käyttöä opetuksessa ja opiskelussa halutaan kehitettään edelleen. Samalla ministeriö haluaa muistuttaa siitä, että koulutuksessa annetaan riittävät valmiudet verkoissa olevan tiedon sisällön arviointiin ja tietotulvan hallintaan. Suunnitelmassa todetaan, että pedagogisesti ja viestintäteknisiltä ominaisuuksiltaan korkealaatuisten virtuaalisten opintokokonaisuuksien kehittämistä tuetaan suunnittelukauden aikana. Myös alueellista kehittämistyötä ja koulutuksen saavutettavuutta tuetaan tuottamalla verkko-opetuspalveluilla.

Verkko-opiskelun voimakas korostaminen kehittämissuunnitelmassa viestii ministeriön halusta kehittää virtuaalisia opintokokonaisuuksia yhä enemmän osaksi yliopistojen tarjoamaa opetusta.

Nurmen (2002, 1) lausuntoyhteenvedon tiivistelmässä todetaan, että yliopistoissa ja korkeakouluissa digitaalitekniikka ja tietoverkot ovat mahdollistaneet verkottuneiden oppimisympäristöjen kehittymisen. Opetus on osin muuttunut virtuaaliseksi, ja yliopistot ovat verkostoituneet sekä kotimaisten että ulkomaisten yliopistojen kanssa.

2.2 Tieteen vapaus yliopistoissa

Yliopistolain 6 §:ssä todetaan, että yliopistoissa vallitsee tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapaus ja yliopistojen opetus on julkista. Perustuslain 2 luvun 16 §:n mukaan tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu. Myös Euroopan unionin perusoikeuskirjan 13 artiklan mukaan taiteen ja tieteellisen tutkimuksen vapaus turvataan ja akateemista vapautta kunnioitetaan.

Miettinen (2001, 270) toteaa että tieteen vapaus perusoikeutena kuuluu kaikille. Kontkanen (2006, 42-45) jatkaa, että on huomioitava että tieteen

vapaus on suomalaisena perusoikeutena varsin nuori. Vaikka vapaus kuuluu kaikille, on tieteen vapauden sisältö pitkälti muodostunut yliopistolakiin kirjatun oikeuden ja yliopistotoiminnan kautta. Käytännössä tämä tarkoittaa että yliopistojen ja yliopistotoiminnan laatu vaikuttaa siihen, mikä sisältö tieteen vapaudella yliopiston ulkopuolelle ulottuvana perusoikeutena on.

Yhteiskunnan kanssa tehtävä tutkimusyhteistyö vaikuttaa myös tieteen vapauteen. Yliopistoissa tehdään tilaustutkimusta yritys-elämän tarpeisiin ja tutkimusongelmat ja tavoitteet ovat usein ulkoapäin annettuja. Kontkanen (2006, 46) toteaaakin, ettei nyky-yliopistossa voida ajatella tutkijoiden ja opettajien työskentelevän kaikissa tilanteissa yksinäisinä ja täysin itsenäisinä yksilöinä. Tutkimus- ja opetustyö on yhä useammin yhteistyötä ja myös yhä useammin riippuvaista aineellisista tutkimusvälineistä.

Tieteen vapaus tarkoittaa yliopisto-opetuksen kannalta opettajan oikeutta opettaa haluamallaan tavalla. Opettajalla on vapaus valita, mitä hän opettaa ja miten hän menetelmällisesti välittää sanomansa opiskelijoilleen. (Miettinen, 2001, 286-287) Yliopistolain tehtäviä määritetään 4.1 §:ssä todetaan, että yliopistoissa annetaan tutkimukseen perustuvaa opetusta. Miettisen (2001, 309) mukaan tämän on tulkittu vahvistavan opettajan oikeutta opettaa oman tutkimuksensa pohjalta.

Yliopiston perusopetusta ohjaavat opetussuunnitelmat, joilla pyritään varmistamaan tarkoituksenmukainen ja toimiva opiskelukokonaisuus opiskelijoille. Kysymys on myös opiskelijan oikeusturvasta. Miettinen (2001, 286-287) korostaakin opetuksen tarpeiden asettamista opettajan henkilökohtaisten intressien edelle. Opetuksen tulee olla opiskelijoille tehokasta ja hyödyllistä. Toisaalta jatko-opiskelun yhteydessä opettaja voi tuoda esiin laajemmin olennaisina pitämiään näkemyksiä ja teorioita.

2.3 Tieteen vapaus ja immateriaalioikeudet

Opettajien ja tutkijoiden tieteen vapaus on perinteisesti merkinnyt sitä, että heillä on katsottu olevan hyvin vahva ja laaja-alainen oikeus määrätä omista tutkimustuloksistaan ja töistään. Opettajien ja tutkijoiden on katsottu olevan erityisasemassa, ja toisin kuin muissa työ- ja virkasuhteissa, yliopisto-opettajien ja –tutkijoiden on katsottu omistavan kaikki oikeudet omiin tutkimustuloksiinsa ja immateriaalioikeuden alaiseen aineistoonsa. (Kontkanen, 2006, 57)

3 TEKIJÄNOIKEUS

Suomalaisessa lainsäädännössä keskeinen tekijänoikeutta sääntelevä laki on tekijänoikeuslaki (404/61) ja asetus (441/61). Tekijänoikeudessa erotetaan toisistaan varsinainen tekijänoikeus (kirjailijan, taiteilijan tai säveltäjän oikeus luomukseensa) ja lähioikeudet (esittävän taiteilijan tai äänitteen valmistajan oikeudet suorituksiinsa). (Rajala, 1998, 15)

Erityisenä asiantuntijaelimenä tekijänoikeusasioissa toimii tekijänoikeusneuvosto. Neuvostossa on puolueeton puheenjohtaja, asiantuntijajäseniä sekä tärkeimpiä tekijänoikeusjärjestöjen sekä käyttäjätahojen edustajia. (Haarman, 2001, 33)

Tekijänoikeusneuvosto on valtioneuvoston asettama elin, jonka tehtävänä on tekijänoikeuslain 55 §:n mukaan avustaa opetusministeriötä tekijänoikeutta koskevien asioiden käsittelyssä ja antaa lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta. Neuvostoon kuuluu tekijänoikeusasetuksen (21.4.1995/574) 18 §:n mukaan puheenjohtaja, varapuheenjohtaja ja enintään viisitoista muuta jäsentä.

Neuvosto ei ratkaise oikeuskysymyksiä vaan antaa ainoastaan lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta kussakin tapauksessa. Neuvosto ei myöskään anna lausuntoja muista lausuntopyynnössä esitetyistä oikeuskysymyksistä kuin tekijänoikeuskysymyksistä. Lausunnot eivät sido halijaa tai muita lausuntopyynnön osapuolia. Tekijänoikeusneuvoston lausunnot eivät ole tuomioistuimen päätöksiä vaan suosituksia. Neuvoston lausunnot ovat monesti varsin yleisiä näkemyksiä tapaukseen sovellettavista tekijänoikeussäännöksistä, eikä lausunnoista välttämättä löydy vastausta yksittäisiin konkreettisiin kysymyksiin. (Kontkanen, 2006, 35)

Tekijänoikeuden taustalla vaikuttaa voimakkaana omistusoikeuden teoria ja siinä tapahtuneet muutokset. Omistaminen on kiistanalainen aihe. Sen määrittelyssä on suuria vaikeuksia. Omistamisessa on yleisesti ottaen kyse kohteena olevan asian kontrolloinnista, hallinnasta ja käyttämisestä omistajan tahdon mukaisesti. Tämä rajoittaa muiden ihmisten mahdollisuuksia saman kohteen käyttöön. John Christman tuo lisäksi esille oikeuden kohteesta saatavaan tuottoon, joka on eri asemassa edellisiin verrattuna. Tuotto on riippuvainen markkinoiden olemassaolosta ja kohdetta kohtaan tunnetusta mielenkiinnosta. (Leppämäki, 2006, 19)

3.1 Tekijänoikeus nykypäivänä

Voimassa oleva tekijänoikeuslakimme on vuodelta 1961. 1970-luvulta lähtien tekijänoikeuslakiin on tehty monia muutoksia. Pääosa muutoksista ja uudistuksista johtuu teknologian kehityksestä. (Haarman, 2005, 8-9)

Tekijänoikeuslakiin on sen yli 40-vuotisen voimassaolon aikana tehty useita muutoksia ja lisäyksiä. Haarman (2006, 41-42) toteaa näiden tehneen tekijänoikeuslaista tilkkutäkkimäisen, vaikeasti omaksuttavan kokonaisuuden. Lain kokonaisuudistusta ei ole vielä tulossa, ja toistaiseksi uudistusten valmistelussa opetusministeriötä avustaa vuonna 1991 työnsä aloittanut tekijänoikeustoimikunta. Sen tehtävänä on kansallisen lainsäädännön valmistelun lisäksi seurata EY:n tekijänoikeuslainsäädännön kehitystä ja toimia asiantuntijana tekijänoikeuksien kansainvälisessä kehittämisessä. Tekijänoikeuslain säännösten tulkintaa selkiyttävät oikeuskäytännössä tehdyistä ratkaisuista ja ennen muuta korkeimman oikeuden prejudikaateista. Niiden määrä on kuitenkin jäänyt suhteellisen vähäiseksi.

Viestintätekniiikan kehittymisellä on keskeinen yhteys tekijänoikeuden kehitykseen. Nyt tekijänoikeuslainsäädäntö on uusien haasteiden edessä, kun tietoverkoissa tapahtuva teosten levittäminen on tehnyt teosten

hyväksikäytön helpoksi ja halvaksi, mutta samalla käytön valvonnan hyvin vaikeaksi. (Sorvari, 318)

3.2 Kansainvälisten sopimusten ja direktiivien merkityksestä

Tekijänoikeuden tärkeimmät kansainväliset sopimukset ovat Bernin sopimus, Rooman sopimus, TRIPS, WIPO:n tekijänoikeussopimus ja WIPO:n esitys- ja äänitesopimus. Näiden sopimusten lähtökohtana ovat vähimmäissuojan ja kansallisen kohtelun periaatteet. Jokainen sopimukseen liittynyt valtio turvaa toisten sopimusvaltioiden teoksille saman suojan kuin omien kansalaistensa teoksille. Kansallisen kohtelun periaatteen noudattaminen on mahdollista, koska kansainvälisissä sopimuksissa on määrätty tietty perussuoja eli vähimmäissuoja, joka sopimusvaltion lainsäädännön tulee täyttää. Näin kansainvälisten sopimusten sopimusmääräykset ovat käytännössä vaikuttaneet merkittävästi eri maiden kansalliseen lainsäädäntöön ja kansallisen lain tulkintaa. (Harenko et al, 2006, 7)

Uusimmat Suomen tekijänoikeuslain muutokset johtuvat Haarmanin (2005, 9) mukaan EY:n direktiivien implementoinneista. EY:n ohjaama tekijänoikeuslain uudistusta valmisteltaessa Pohjoismaiden tekijänoikeusasioista vastaavat ministeriöiden edustajat ovat kokoontuneet säännöllisesti ja pyrkineet yhdenmukaisiin ratkaisuihin keskeisissä asioissa. Tietoyhteiskuntadirektiivin aiheuttama tekijänoikeuslakien uudistaminen ei kuitenkaan ole tapahtunut samanaikaisesti eikä samansisältöisesti kaikissa Pohjoismaissa.

Euroopan unioni voi saattaa yhteisölainsäädäntöä voimaan kahdella tavalla. Neuvosto ja komissio voivat antaa asetuksia, jotka tulevat jäsenvaltioissa välittömästi sovellettavaksi ilman mitään kansallisia lainsäädäntötoimenpiteitä. EU voi myös ohjata jäsenvaltioitaan muuttamaan lainsäädäntöään yhdenmukaisemmaksi. Tässä keskeinen

työkalu ovat direktiivit, jotka ovat jäsenvaltioille suunnattuja lainsäädäntöohjeita. Direktiivit eivät ole välittömästi jäsenmaissa sovellettavaa oikeutta, eivätkä ne kohdistu välittömästi kansalaisten oikeuksiin tai velvollisuuksiin. Jäsenvaltioiden on tehtävä omaan kansalliseen lainsäädäntöönsä direktiivien voimaansaattamisen edellyttämät muutokset. (Tarkela, 1998, s. 112-113)

EU:n neuvosto ja Euroopan parlamentti ovat 1980- ja 1990-luvuilla antaneet viisi tekijänoikeuden alaan kuuluvaa direktiiviä (Tarkela, 1998, 11). Näitä viittä ensimmäistä direktiiviä kutsutaan ensimmäisen sukupolven direktiiveiksi. Toisen sukupolven direktiivejä ovat tietoyhteiskunnan tekijänoikeusdirektiivi sekä jälleenmyyntikorvausta koskeva direktiivi. (Harenko et al, 2006, 12)

Tietoyhteiskunnan tekijänoikeusdirektiivi perustuu vuonna 1996 tehtyihin WIPO:n tekijänoikeussopimukseen ja WIPO:n esitys- ja äänitesopimukseen. Näillä sopimuksilla on pyritty mukauttamaan kansainvälistä tekijänoikeusjärjestelmää vastaamaan digitaalisen ja verkkoympäristön tarpeita. Niin kutsutussa tietoyhteiskuntadirektiivissä säädetään mm. teknisten suojauskeinojen oikeudellisesta suojaamisesta. (Linden, 2001)

3.3 Tekijänoikeuslain mukaisista oikeuksista

Tekijänoikeuslain (404/1961) 1 §:n 1 momentin mukaan sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen. Laissa mainitaan esimerkkeinä suojattavista teostyypeistä kaunokirjallinen tai selittävä kirjallinen tai suullinen esitys, sävellys- tai näyttämöteos, elokuvateos, valokuvateos tai muu kuvataiteen teos, rakennustaiteen, taidekäsityön tai taideteollisuuden tuote. Myös muu kuin luettelossa mainittu teos voi saada tekijänoikeudellisen suojan. Lisäksi 1 §:ssä on nimenomaisesti todettu, että kirjallisena teoksen pidetään myös karttaa,

muuta selittävää piirustusta, graafista tai plastillisesti muotoiltua teosta ja tietokoneohjelmaa.

Jos teos on aikaansaatu yhdistelemällä teoksia tai teosten osia, on tällaisen kirjallisen tai taiteellisen kokoomateoksen tekijällä tekijänoikeus teokseen tekijänoikeuslain 5 §:n mukaan. Kokoomateoksen tekijän oikeus ei kuitenkaan rajaa kokoomateokseen koottujen teosten tekijöiden oikeuksia.

Tekijänoikeuslain 4 §:n mukaan sillä, joka on kääntänyt teoksen tai muunnellut sitä tai saattanut sen muuhun kirjallisuus- tai taidelajiin, on tekijänoikeus teokseen tässä muodossa. Muuntelija ei kuitenkaan saa loukata alkuperäisen teoksen tekijänoikeutta. Jos tällainen muuntelutyö on syntynyt teosta vapaasti muuttaen ja työ voidaan katsoa uudeksi itsenäiseksi teokseksi, ei uuden teoksen tekijän tekijänoikeus riipu alkuperäisteoksen tekijänoikeudesta. (Haarman, 2001, s.70-72)

Tekijänoikeuslain 5 luvussa säädetään lähioikeuksista. Laissa näitä on mainittu seitsemän:

- esittävän taiteilijan suoja
- äänitallenteen tuottajan suoja
- kuvatallenteen tuottajan suoja
- radio- ja televisiolähetyksen suoja
- luettelo- ja tietokantasuoja
- valokuvaajan suoja
- uutissuoja.

3.3.1 Suojan kohde

Kirjalliset ja taiteelliset teokset muodostavat Haarmanin (2001, 33-34) mukaan tekijäl 1 §:n mukaan sen alueen, jolla tekijänoikeus voi tulla kysymykseen. Tämä rajausta sulkee tekijänoikeuden ulottumattomiin esimerkiksi keksinnöt. Toisaalta tekijänoikeus ulottuu vain konkreettisiin teoksiin, ei niiden sisältöön, teemaan tai motiiveihin.

Tekijäl 1 § toteaa suojan kohteesta seuraavaa: ” sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen, olkoonpa se kaunokirjallinen tahi selittävä kirjallinen tai suullinen esitys, sävellys- tai näyttämöteos, elokuvateos, valokuvateos tai muu kuvataiteen teos, rakennustaiteen, taidekäsityön tai taideteollisuuden tuote taikka ilmetköönpä se muulla tavalla. Kirjallisena teoksen pidetään myös karttaa sekä muuta selittävää piirustusta tai graafista taikka plastillisesti muotoiltua teosta sekä tietokoneohjelmaa”.

Tekijänoikeuslailla annetaan oikeudellista yksinoikeussuojaa itsenäisen ja omaperäisen luomistyön tulokselle, jonka luonnollinen henkilö on luonut tai luonnolliset henkilöt ovat yhdessä luoneet. Tätä henkistä luomistyön tulosten kutsutaan lain 1 §:ssä teokseksi. Laki antaa suojaa sekä koko teokselle että sen osille tai osalla. (Harenko et al, 2006, 13)

Se, että teos on verkossa, ei tuo Sorvarin (2002, 319) mukaan uusia ongelmia teostyyppin arviointiin. Teostyyppin määrittelemisessä voidaan käyttää vakiintuneita käsitteitä ja tuttuja termejä: kirjallinen teos on aina kirjallinen teos, myös silloin kun se on syötetty tietoverkkoon. Tällöin tekijänoikeudellinen sisältökin määräytyy kirjallisia teoksia koskevien säännösten mukaisesti. Teostyyppin määrittely on helppoa, kun teoksessa on käytetty vain yhtä teoslajia. Tietoverkoissa levitettyjen teosten luomisessa voidaan kuitenkin myös yhdistää joko kokonaisia vanhoja teoksia tai niiden osia toisiinsa tai uusiin teoksiin, jolloin syntyy kirjallinen

tai taiteellinen kokoomateos. Näihinkin tietoverkkoteoksiin sovelletaan tekijänoikeuslain säännöksiä sellaisinaan.

Varsinaisen ongelman Sorvarin (2002, 319-320) mukaan teosten teostyyppiä määriteltessä muodostavat multimediateokset eli tuotteet, joissa eri teoslajeja on yhdistelty digitaalisessa muodossa yhteen välineeseen. Multimedia voi koostua esimerkiksi tietokoneohjelmista, kirjallisista teoksista, kuvataiteen teoksista, valokuvista, musiikkiteoksista, äänitteistä, elokuvista tai luetteloista. Multimedia ominaisuuksiin kuuluu usein interaktiivisuus: käyttäjä voi kommunikoida tuotteen kanssa ja vaikuttaa viestimen tarjoamaan informaatioon. Multimedian sijoittaminen kokonaisuutena tiettyyn teoskategoriaan voi olla mahdotonta, sillä teos kuuluu usein samanaikaisesti useaan eri kategoriaan.

Tekijänoikeudellisesti multimedia on mahdollista määritellä kokoomateokseksi, elokuvateokseksi tai muuksi audiovisuaaliseksi teokseksi tai kokonaan omaksi teoslajikseen. Tekijänoikeuslain 5 §:n mukaan kokoomateos syntyy yhdistämällä teoksia tai teosten osia. Tällöin kokoomateoksen toimittajalla on tekijänoikeus syntyneeseen uuteen kokonaisuuteen. Elokuvateos on taas tyypillisin esimerkki teoksesta, jonka luomiseen osallistuu useita henkilöitä (kuten ohjaaja, käsikirjoittaja, säveltäjä, kuvaaja, lavastaja, pukusuunnittelija). On kiistanalaista kenelle kaikille syntyy tekijänoikeus teokseen ja tästä epäselvyydestä johtuen on esiintynyt myös erilaisia käsityksiä siitä, onko elokuvateos yhteisteos, yhteenliitetty teos vai kokoomateos. Korkeimman oikeuden ratkaisuissa (1936 I 59, 1936 II 476, 1939 I 10 ja 1942 II 192) elokuvateosta on käsitelty kokoomateoksena ja kokoomateoksen –toimittajan oikeuksien on katsottu kuuluvan tuottajalle. (Haarman, 2006, 51-54)

3.3.2 Tekijä

Haarmanin (2001, 43) mukaan tekijänoikeus kuuluu sille, joka on luonut teoksen (TekijäL 1 §). Tekijänoikeutta eivät saa luomisprosessin tekniset avustajat. Teoksen luojana voi tulla kysymykseen vain ihminen, ei koskaan juridinen henkilö. Tekijänoikeuslaissa käytetään nimitystä ”tekijä” henkilöstä joka on luonut teoksen ja lisäksi siitä, jolla tekijänoikeus tai sen osa on siirtynyt (Haarman, 2006, 55).

Monessa tapauksessa teoksen luominen tapahtuu yhteistyössä niin, ettei osallisten panoksia voida siitä erottaa. Näissä tapauksissa puhutaan yhteisteoksista (TekijäL 6 §). Tekijänoikeus kuuluu tällöin yhteisesti kaikille tekijöille. Tämä merkitsee sitä, että teoksen hyväksikäyttöön on saatava kaikkien tekijöiden lupa. Loukkaustapauksissa kuka tahansa heistä voi kuitenkin nostaa korvauskanteen. (Haarman, 2001, 43)

Teos voi olla myös yhteenliitetty teos. Tällainen teos on kyseessä silloin, kun tekijöiden panokset kokonaisuudesta ovat toisistaan erotettavissa. Tällöin kukin tekijöistä määrää muista riippumatta vain omasta osuudestaan. Yhteenliitetty teos voi olla esimerkiksi kirja, jossa on sekä tekstiä että kuvitusta. Yhteenliitettyihin teoksiin ei sovelleta TekijäL 6 §:n yhteisteoksia koskevaa säännöstä vaatimuksen esittämisestä loukkaustapauksissa.

Tietoverkoihin viedyssä materiaalissa usein tärkeässä roolissa on sisällöntuottaja, joka ylläpitää verkkopalvelua. Ellei sisällöntuottaja ole teoksen tekijä, hänen on hankittava oikeus teoksen käyttämiseen. Tekijällä on oikeus päättää teoksen taloudellisesta hyödyntämisestä eli teoksen kappaleiden valmistamisesta ja saattamisesta yleisön saataviin joko esittämällä teos julkisesti, levittämällä teoksen kappaleita yleisön keskuuteen tai näyttämällä teosta julkisesti. Nämä taloudelliset oikeudet tekijä voi siirtää toiselle, esimerkiksi juridiselle henkilölle. Tekijällä on lisäksi oikeus tulla mainituksi teoksen tekijänä (isyys-oikeus), ja hänellä on

oikeus vastustaa kirjallista tai taiteellista arvoaan loukkaavaa menettelyä teoksen suhteen (respektioikeus). Näistä moraalisisista oikeuksista voi luopua vain rajoitetusti. Osapuolten välinen sopimus määrittelee tarkemmin teoksen käyttämisen ehdot. (Sorvari, 2002, 322)

3.3.3 Tekijänoikeudellinen suoja

Tekijänoikeuslain 2 ja 3 §:ssa esitetään perussäännökset tekijän oikeuksista. 2 §:ssä on säännökset tekijän taloudellisista oikeuksista. Tekijänoikeus tuottaa, tekijänoikeuslain 2 luvussa säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekotapaa käyttäen.

Kappaleiden valmistaminen merkitsee fyysisen muodon antamista teokselle eli teoksen aineellistamista. Tekijällä on yksinoikeus valmistaa teoksestaan kappaleita erilaisia tekotapoja käyttäen. Kappaleita voidaan valmistaa koko teoksesta tai sen osasta. Digitaalitekniikan myötä käsite ”kappaleiden valmistaminen” ei ole enää itsestään selvä. Erityisen ongelmallisiksi on koettu koneeseen tallentuvat tilapäiset kopiot. (Haarman, 2001, 46-47)

Sorvari (2002, 322) jatkaa, että tietoverkkoympäristössä ongelmia on aiheuttanut se, miten sisällöntuottajan toimia on nimitettävä tekijänoikeuden terminologiassa. Sisällöntuottajan toiminta sisältää ensinnäkin kappaleen valmistamista useassakin eri toimintavaiheessa. Jos tietoverkkoon siirrettävä teos on vain analogisessa muodossa, se on ensin muunnettava digitaalimuotoon, jolloin teoksesta valmistetaan kappale. Kun sitten digitaalimuodossa oleva teos esimerkiksi CD-levyltä tai tietokoneen kovalevyltä lähetetään verkkoon, lähettäminen edellyttää käytännössä teostiedoston hakemista ensin tietokoneen väliaikaiseen

muistiin, josta se sitten erikseen annettavalla komennolla lähetetään eteenpäin. Väliaikaiseen muistiin valmistuu teoksen kappale, ja komennolla saatetaan teos yleisön saataviin. Samalla sisällöntuottaja valmistaa operaattorin koneelle teoksen kappaleen.

Tietoyhteiskuntadirektiivissä asia on otettu huomioon, ja direktiivin 5 artiklan mukaan tekijän oikeus määrätä kappaleen valmistamisesta ei koske sellaista tilapäistä kappaleen valmistamista, joka on väliaikaista tai satunnaista sekä erottamaton ja välttämätön osa teknistä prosessia ja jonka ainoa tarkoitus on mahdollistaa välittäjän toimesta tapahtuva teoksen tai muun aineiston siirto verkossa kolmansien osapuolten välillä tai sen laillinen käyttö ja jolla ei ole itsenäistä taloudellista merkitystä. Direktiivin mukaisesti tekijänoikeuslakiin on otettu 11 a §, jossa säädetään tilapäisestä kappaleen valmistamisesta.

Sorvari (2002, 322-323) pohtii kappaleen valmistamista verkkoviestinnän kannalta. Onko teosten ”lähettäminen” verkossa tällöin julkista esittämistä, julkista näyttämistä vai kappaleiden levittämistä? Sorvarin mukaan ratkaisu riippuu siitä, tulkitaanko teoksen yleisön saataviin saattamisen käsitettä suppeasti vai laajasti. Suppean tulkinnan mukaan tavat, joilla teos voidaan saattaa yleisön saataviin, on lueteltu lainkohdassa tyhjentävästi, joten jotta sisällöntuottajan toiminta tältä osin olisi merkityksellistä ja kuuluisi tekijän yksinoikeuden piiriin, sitä on siis voitava kutsua joko esittämiseksi, näyttämiseksi tai levittämiseksi. Laajentavan tulkinnan mukaan toimintaa on arvioitava kokonaisuutena ja pohdittava, onko tapauksessa käytetty teoksen suhteen sellaista määräysvaltaa, joka laissa on tarkoitettu tekijälle.

Haarmanin (2006, s. 59) mukaan toinen taloudellisten oikeuksien ryhmä, teoksen saattaminen yleisön saataviin, käsittää neljä toimintoa: yleisölle välittämisen, julkisen esittämisen, levittämisen yleisön keskuuteen ja näyttämisen. Listaan on lisätty toiminto ”yleisölle välittäminen”

tekijänoikeuslain uudistuksessa vuonna 2005. Tätä ennen listaus aiheutti ongelmia nimenomaan digitaalitekniikan alueella (Haarman, 2001, 47).

Haarmanin (2006, 59) mukaan välittäminen tarkoittaa teoksen lähettämistä radiossa tai televisiossa taikka esimerkiksi tietoverkon välityksellä.

Yleisölle välittämiseen sisältyy myös nk. ”on demand” –välittäminen, jossa katsojilla on mahdollisuus saada teos saatavilleen itse valitsemastaan paikasta valitsemanaan aikana. Yleisölle välittämisestä saattaa olla kyse myös niin kutsutussa peer to peer –toiminnassa, jossa tietoverkkoon kytkeytynyt käyttäjä sallii tietokoneensa muistilaitteen sisällön käyttämisen tietoverkon välityksellä muille verkon käyttäjille tällaisen toiminnan mahdollistavan tietokoneohjelmiston avulla.

Myös linkitystä verkkoympäristössä saatetaan tarkastella yleisölle välittämisenä. Tulkintatapa riippuu linkitystavasta. Hyperlinkin kohdalla ei ongelmia useinkaan synny, kun kysymys on vain siitä, että linkki siirtää käyttäjän toiselle sivustolle. Haarmanin (2006, 59) mukaan tällaista linkkiä on usein verrattu osoitteeseen tai puhelinnumeroon. Eri asemassa voivat olla sellaiset linkit, jotka avautuvat linkittäjän omalle sivulle esimerkiksi kehykseen. Voidaan ajatella, että tällaisissa tapauksissa linkitetty sivu saa uuden yleisön eli että kysymys olisi eräänlaisesta uudelleen yleisön saataviin saattamisesta.

Teoksen esittäminen tapahtuu esitystapahtumassa läsnä olevalle yleisölle. Se on tyypillinen esitystapa sävellysteoksille, näyttämöteoksille ja elokuvateoksille. Vain julkinen esittäminen kuuluu tekijän yksinoikeuden piiriin. (Haarman, 2006, 60)

Teoksen levittäminen yleisön keskuuteen voi tapahtua kun teoskappale tarjotaan myytäväksi, vuokrattavaksi, lainattavaksi tai muulla tavalla. Levittämisen on ymmärretty tarkoittavan nimenomaan fyysisten teoskappaleiden myymistä ja luovuttamista. Levittämisoikeudella on tekijän yksinoikeuden piiriin kuuluvien toimintojen joukossa toissijainen

merkitys, sillä levittäminen yleensä kytketään kappaleiden valmistamiseen ja seuraa sitä. (Haarman, 2006, 63-64)

Näyttämislle tarkoitetaan teoskappaleen välitöntä näyttämistä. Tämä tarkoittaa ilman teknistä apuvälinettä tapahtuvaa näyttämistä ja käytännössä tulee kysymykseen vain kuvataiteen alaan kuuluvien teosten kohdalla. Vain julkinen näyttäminen kuuluu tekijän määräysvallan piiriin. (Haarman, 2006, 65)

Tekijänoikeuslain 3 §:ssä on tekijän moraalisia oikeuksia koskevat säännökset. Moraalisista oikeuksista tärkeimmät ovat isyysoikeus ja respektioikeus. Myös luoksepääsoikeus on luettavissa moraalisten oikeuksien joukkoon. Isyysoikeus tarkoittaa, että käytettäessä hyväksi edellä esiteltyjä taloudellisia oikeuksia on tekijä ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Respektioikeus tarkoittaa tekijälle kuuluvaa oikeutta vastustaa teoksensa sellaista muuttamista ja julkistamista, joka voi loukata tekijäkunnan kirjallisessa tai taiteellisessa suhteessa nauttimaan arvontoa.

3.3.4 Oikeuksien luovuttaminen

Tekijänoikeuslain 27 §:n 1 momentin mukaan tekijänoikeus voidaan, 3 §:n säännöksistä johtuvin rajoituksin, luovuttaa kokonaan tai osittain. Mainitut rajoitukset tarkoittavat sitä, että moraalista oikeuksistaan tekijä voi sitovasti luopua vain, milloin kysymyksessä on laadultaan ja laajuudeltaan rajoitettu teoksen käyttäminen. Muita rajoituksia lainsäätäjä ei ole tekijänoikeuden luovutukselle asettanut.

Tekijänoikeus noudattaa taloudellisten oikeuksien tavanomaisia piirteitä mm. siinä suhteessa, että se on toiselle luovutettavissa ja ettei se suinkaan lakkaa tekijän kuollessa, vaan siirtyy edelleen testamentti- ja

perintöoikeuden sääntöjä noudattaen. Niin kauan kuin tekijä elää, hän yksin määrää tekijänoikeudestaan. (Haarman, 1999, 211)

Haarman (2001, 83-86) toteaa, että tekijänoikeuden kokonaisluovutus on kyseessä silloin, kun tekijä luovutuksen johdosta menettää kaikki taloudelliset yksinoikeutensa teokseen. Kokonaisluovutus voi koskea määrättyä teosta, tekijän kaikkia teoksia ja jopa käsittää myös tulevat teokset. Tulkintavaikeuksia ovat tuottaneet etenkin sellaiset kokonaisluovutukset, joissa tekijänoikeussuoja tai teoksen käyttömahdollisuudet ovat luovutuksen jälkeen laajentuneet. Näin voi tapahtua esimerkiksi teknisen kehityksen myötä. Taho, jolle oikeudet on luovutettu ottaa tavallaan luovuttajan aseman oikeuksien haltijana. Moraalisia oikeuksiaan tekijä ei voi kokonaan luovuttaa. Tekijän isyysoikeutta ja respektioikeutta on myös luovutuksensaajan kunnioitettava.

Tekijänoikeus ja teoskappale ovat käsitteellisesti ja loogisesti eri asioita ja voidaan omistaa – ja yleensä omistetaankin – sekä luovuttaa erillään. Olennaista tässä yhteydessä on ymmärtää, että teoskappaleen omistusoikeuden saaminen ei tarkoita sitä, että saaja samalla saisi omistukseensa myös teoksen tekijänoikeuden. (Takki, 2003, 47)

3.3.5 Tekijänoikeuden lähioikeudet

Tekijänoikeuslaissa mainittavia lähioikeuksia ovat esittävän taiteilijan, valokuvaajan, radio- ja televisioyhtiön, äänite- ja elokuvatuottajan sekä tietokannan valmistajan oikeudet. Niiden nojalla saavat suojaa esittävän taiteilijan esitys, valokuvaajan ottamat valokuvat, radio- tai televisioyhtiön lähetyssignaali, äänite, filmi tai muu elokuvataallenne sekä tietokanta. (Harenko et al, 2006, 1-2)

Elokuva- ja äänituottajan lähioikeuksia on käsitelty tarkemmin kappaleissa 4.22 ja 4.5.

3.4 Tekijänoikeuden rajoituksia

Tekijänoikeutta on yksityisten etujen vuoksi sekä sivistyksellisistä ja sosiaalisista syistä eri tavoin rajoitettu. Tämän päivän olosuhteiden ja kielenkäytön mukaisesti monet rajoituksista voidaan ymmärtää perusoikeuksien (kuten sananvapauden ja yksityiselämän suojan) näkökulmasta.

Tekijänoikeutta on yksityisten etujen vuoksi, sivistyksellisistä ja sosiaalisista syistä eri tavoin rajoitettu. Nämä rajoitukset ilmenevät tekijänoikeuslain 2 luvusta. (Haarman, 2001, 58)

Tekijänoikeuden rajoituksia voidaan ryhmitellä eri tavoin. Yksi tapa on tarkoitus, jota varten rajoitukset on säädetty, eli yksityiset, sivistykselliset tai sosiaaliset intressit. Toinen tapa on teostyyppien mukaan joihin rajoitusta sovelletaan tai sen tekijänoikeuden komponentin (levitysoikeus, kappaleiden valmistaminen, esitysoikeus) johon rajoitus kohdistuu mukaisesti. Haarman (2001, 59) esittää kirjassaan jaottelua oikeudellisen konstruktion pohjalta, jota lainsäätäjä on käyttänyt rajoittaessaan tekijälle lain 2 §:ssä säädettyä yksinoikeutta. Voimassaolevassa tekijänoikeuslaissa näitä konstruktioita on kolme:

- vapaa hyväksikäyttöoikeus
- pakkolisenssijärjestelmä
- sopimuslisenssijärjestelmä.

Kun kyseessä on vapaa hyväksikäyttöoikeus, kuka tahansa saa käyttää kyseessä olevaa teosta hankkimatta siihen tekijän suostumusta tai maksamatta hänelle mitään korvausta. Pakkolisenssijärjestelmässä lupaa

hyväksikäyttöön ei tarvita, mutta tekijälle on suoritettava korvaus. Sopimuslisenssijärjestelmässä käyttäjä sopii tekijöitä edustavan järjestön kanssa hyväksikäytön ehdoista. Aikaansaatu sopimus sitoo paitsi järjestäytyneitä tekijöitä, myös niitä tekijöitä joita järjestö ei edusta.

4 AUDIOVISUAALISTEN TEOSTEN ERITYSPIIRTEET

Audiovisuaalinen teos yhdistää ääntä ja kuvaa yhdeksi kokonaisuudeksi. Audiovisuaaliset teokset ovat tyypillisesti useamman tekijän teoksia, joissa tekijät toimivat esimerkiksi kuvaajana, leikkaajana, käsikirjoittajana, ohjaajana tai äänisuunnittelijoina.

Meisalo (et al, 2000, 116) mukaan digitaalisiin oppimateriaaleihin kuuluvat digitoidut kuva- ja äänitallenteet, digitaaliset kuvat ja digitaalisessa muodossa oleva teksti. Näiden lisäksi digitaalinen oppimateriaali voi olla multimediaa, jossa sisältökokonaisuus esitetään tietokoneella käyttäen erilaisia esitystapoja, kuten tekstiä, ääntä, kuvaa, videota ja animaatiota. Hypermedialla taas tarkoitetaan multimediaa, jonka esitysjärjestykseen käyttäjä voi vaikuttaa.

Audiovisuaalisia teoksia käytetään verkko-oppimisympäristöissä täydentämään ja havainnollistamaan opintokokonaisuuksia. Yhä yleisempi suuntaus on välittää luentoja ja niiden esitysmateriaaleja joko reaaliaikaisina tai on-demand –lähetysinä verkon kautta. Tulevaisuudessa opetettavan aineiston muokkaaminen kokonaisuudessaan audiovisuaaliseen ohjelmamuotoon tulee yleistymään korkeakouluissa. Verkossa opetetaan tulevaisuudessa yhä laajempia kokonaisuuksia, ja tällöin audiovisuaalisten esitystapojen merkitys tulee kasvamaan.

Audiovisuaalisia teoksia voidaan käyttää erilaisissa verkko-oppimisympäristöissä. Tällä hetkellä pääosa teoksista julkaistaan nk. perinteisillä verkko-oppimisalustoilla kuten Blackboard, Moodle tai Optima. Audiovisuaalisia teoksia voidaan käyttää myös opiskeltaessa esimerkiksi kolmiulotteisessa virtuaalimaailmassa Second Lifessa (Holmberg, 2008) ja opiskelijat voivat tuottaa omia audiovisuaalisia teoksiaan, joissa voidaan joko keskittyä av-kokonaisuuden tuottamiseen tai opintojakson sisältöjen omaksumiseen niin, että ne voidaan esittää audiovisuaalisessa muodossa.

Tällaisia digitarinoita tai pienoiselokuvia on tuotettu esimerkiksi Oulun ja Lapin yliopistoissa (Kumpulainen, 2008 ja Hakkarainen, 2008). Opintojakso voidaan toteuttaa myös pelillisessä muodossa, johon nykytekniikka tarjoaa paljon vaihtoehtoja. Tulevaisuudessa yksi oppimisympäristöjen muoto voikin olla pelikonsepteja sisältävä kokonaisuus, joista opettaja voi valita opintojaksoonsa sopivimman toteutustavan (Pakarinen & Lång, 2008). Audiovisuaalista materiaalia voidaan tuottaa ja jaella podcast-muodossa esimerkiksi RSS-syötetekniikan tukema niin, että opiskelija voi tilata haluamiltaan opintojaksoilta haluamansa aihekokonaisuudet omalle päätelaitteelleen ja opiskella asiat hänelle sopivaan aikaan.

Seuraavassa käsitellään erityyppisten audiovisuaalisten teosten erityispiirteitä tekijänoikeudellisesta näkökulmasta ja tekijänoikeusneuvoston lausuntoihin peilaten. Useimmat verkko-oppimisympäristöissä käytetyt audiovisuaaliset teokset kuuluvat johonkin näistä ryhmistä.

4.1 Audiovisuaalisten teosten teostyytit

Audiovisuaalisilla teoksilla on tyypillisesti useita tekijöitä. Tekijänoikeuslain 1 luvun 6 §:ssa todetaan että jos kaksi tai useammat ovat yhdessä luoneet teoksen heidän osuuksien muodostamatta itsenäisiä teoksia, on tekijänoikeus heillä yhteisesti. Kullakin heistä on kuitenkin valta vaatimusten esittämiseen oikeuden loukkaamisen johdosta. Säännös koskee (yhteis)teosta, jonka useat henkilöt ovat luoneet yhdessä siten, etteivät tekijöiden osuudet muodosta itsenäisiä kokonaisuuksia (Harenko et al, 2006, 63)

Yhteisteoksesta erotetaan yhteenliitetty teos, joka on useamman kuin yhden tekijän työn tuloksena syntynyt teos mutta jossa eri tekijöiden

panokset muodostavat itsenäisiä teoksia. Yhteenliitetyn teoksen tekijät omistavat yhteisesti oikeudet teokseen. Ongelmana yhteenliitetyn teoksen kohdalla ovat tilanteet, joissa tekijät ovat erimielisiä teoksen hyödyntämisestä. Periaatteena on, että teoksen käyttöön vaaditaan kaikkien tekijöiden suostumus. Käytännössä on suositeltavaa että tekijät sopivat kirjallisesti tekijöiden keskinäisistä oikeuksista ennen yhteisen hankkeen aloittamista, jotta vältetään mahdollinen tilanne jossa yksi taho voi yksinoikeutensa nojalla kieltää muita hyödyntämästä yhteisesti luotua teosta. (Harenko et al, 2006, 64)

Audiovisuaalinen teos voi olla myös kokoomateos, jonka tekijä(t) ovat käyttäneet jo olemassa olevaa materiaalia luodakseen uuden teoksen. Multimediateokset ovat useimmiten juuri kokoomateoksia. Tekijänoikeuslain 1 luvun 5 § toteaa, että sillä, joka yhdistämällä teoksia tai teosten osia on aikaansaanut kirjallisen tai taiteellisen kokoomateoksen, on siihen tekijänoikeus, mutta hänen oikeutensa ei rajoita oikeutta ensiksi mainittuihin teoksiin. Vaikka kokoomateoksen tekijällä on oikeus omaan teokseensa, hänellä ei ole siten oikeutta määrätä siihen sisältyvien teosten tai teosten osien käytöstä kokoomateoksesta erillään.

Alkuperäisteosten käyttöön kokoomateoksessa vaaditaan alkuperäisten oikeudenhaltijoiden suostumukset (Harenko et al, 2006, 62)

4.2 Audiovisuaalinen teos elokuvateoksena

Bernin sopimuksen 2 artiklan mukaan tekijänoikeussuojaa saavat kirjalliset ja taiteelliset teokset. Tämä käsittää myös elokuvateokset, joihin rinnastetaan elokuvaamiseen verrattavalla tavalla ilmaistut teokset. Sopimuksen selitysteoksen mukaan ”elokuvaamiseen verrattavalla tavalla” ei viitata niinkään teoksen valmistusmenetelmään, vaan lopputuloksena olevan teoksen muotoon, joka on analoginen elokuvan kanssa. Vaikka

teos saisi suojaa elokuvateoksena, sen valmistusmenetelmän ei tarvitse olla analoginen elokuvaamisen kanssa. (WIPO, 1978, s. 15)

Selitysteoksen mukaan elokuvan käsite on ymmärrettävä varsin laajasti. Se kattaa kaikki elokuvateokset ja elokuvaamiseen verrattavalla tavalla tuotetut teokset riippumatta niiden tyypistä, pituudesta, valmistusmenetelmästä, käytetystä teknisestä prosessista, tarkoituksesta tai tekijästä. (WIPO, 1978, 15-16)

Myös TekijäL:n esitöissä on pohdittu elokuvateoksen käsitettä. Tekijänoikeuskomitea totesi V osamietinnössään, että tekijänoikeudellisessa mielessä elokuvateoksena pidetään liikkuvista kuvista tai liikkuvista kuvista ja äänistä muodostuvia teoksia sekä muita elokuvaamiseen rinnastettavalla tavalla ilmaistuja teoksia, jotka ylittävät tekijänoikeudellisen kynnyksen. Paitsi perinteiset, filmille tallennetut elokuvat, tämä määritelmä kattaa muun muassa televisiossa lähetetyt teokset, videotallenteille tallennetut teokset ja muut elokuvallisin keinoin valmistetut teokset. Tekijänoikeuskomitea ei mietinnössään täsmentänyt sitä, mitä elokuvallisin keinoin valmistetuilla teoksilla tarkoitetaan. (Komiteanmietintö, 1990:31, 31)

Tekijänoikeuskomitea tarkensi VI osamietinnössään (1991:33) lausuntoaan elokuvateoksista: ”välttämätöntä ei ole, että elokuvateoksen kuvat olisivat figuratiivisia tai että ne muodostaisivat peräkkäin esitettynä toisiinsa yhteydessä olevan kuvajakson. Koska useimmat videotaiteen teokset koostuvat liikkuvista kuvista, kuuluvat ne pääsääntöisesti elokuvateosten joukkoon. Rajatapauksissa videoteosten kuulumisen johonkin kategoriaan on ratkaistava tapaus kerrallaan.”

Elokuvan, kuten muidenkin teoksien, on tekijänoikeuslain nojalla suojaa saadakseen oltava tekijänsä luovan ilmaisun omaperäinen tulos.

Omaperäisyydeksi riittää oikeuskirjallisuuden mukaan jo se, että teos on edes jossain määrin omaperäinen. Salokannel (1990, 21) toteaa, ettei ehdottoman selvien kriteerien asettaminen on mahdotonta ja kunkin teoksen sisältämä luova panos on tutkittava tapauskohtaisesti. Aiheen omintakeinen käsittely ja sisällön nivoutuminen yhteisen juonen ympärille yleensä riittää tekemään elokuvasta tekijänoikeudellisesti suojatun teoksen. Sen sijaan on katsottu, ettei elokuvateoksesta voi puhua silloin, kun elokuva syntyy automaattisesti kameran kuvatessa esimerkiksi kaikki pankkisalissa käyvät asiakkaat. (Haarman, 2006, 82)

Tekijänoikeusneuvosto on ottanut kantaa siihen, ovatko tietyn tyyppisen teokset elokuvateoksia. Lausunnossaan 1995:9 tekijänoikeusneuvosto toteaa seuraavaa:

Lausunnossa kyse oli videotallenteesta, joka koostui erääseen kongressiin osallistuneiden henkilöiden puheiden taltioinneista ja luennoitsijoiden luentojen välisistä osuuksista, joissa oli otoksia esimerkiksi maisemista, vanhoista arkistofilmeistä ja valokuvista. Videoon sisältyi myös runsaasti musiikkia.

Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että kyseinen videotallenne oli elokuvateos.

Lausunnossa 1998:6 otettiin kantaa siihen, mitkä hyvin erityyppisistä teoksista luokitellaan elokuvateoksiksi.

Lausuntopyynnössä oli kyse videotallenteiden tekijänoikeussuojasta. Tallenteet, joista lausuntoa pyydettiin sisälsivät esimerkiksi dokumenttiohjelman Suomen jäänmurtajien historiasta (sisältäen vanhaa filmimateriaalia, otoksia valokuvista ja maalauksista sekä asiantuntijoiden kertomusten taltiointia), tekstinkäsittelyohjelmien ja printtityyppien esittelyn

(tilannekuvausta ja haastatteluja), juonellisen ohjelman niska- ja hartiasseudun kuntouttamisesta, ulkoseinien maalausohjeistusta, konserttitaltiointeja ja kanteleensoiton oppitunnin. Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että kaikkia lausuntopyynnössä tarkoitettuja videotallenteita voidaan kokonaisuutena arvioiden pitää elokuvateoksina.

4.2.1 Elokuvateoksen tekijät

Elokuvateoksen luomiseen osallistuu yleensä useita tekijöitä. Joillekin näistä voi syntyä tekijänoikeus omaa panokseensa elokuvassa, joillekin taas voi syntyä tekijänoikeus elokuvaan kokonaisuutena.

Tekijänoikeuslaissa ei ole erityisiä säännöksiä siitä, ketä on pidettävä elokuvateoksen tekijänä. Ainakin elokuvan pääohjaajaa on pidettävä yhtenä elokuvan tekijänä. Tekijänoikeus elokuvaan voi syntyä esimerkiksi käsikirjoittajalle tai elokuvamusiikin säveltäjälle. (Haarman, 2006, 105-106)

Tekijänoikeusneuvosto ottaa lausunnossaan 1989:15 kantaa siihen, kenellä on tekijänoikeus määrättyyn elokuvaan.

Neuvosto toteaa, että tekijänoikeus elokuvateokseen syntyy sen tekemiseen riittävästi luovalla panoksella osallistuneille henkilöille. Tällaisia henkilöitä ovat ainakin elokuvan käsikirjoittaja, jos elokuva toteutetaan ennalta laaditun tapahtumarungon tai –selostuksen pohjalta, sekä elokuvan ohjaaja silloin, kun hän on luovalla toiminnallaan vaikuttanut syntyneeseen lopputulokseen. Myös elokuvan kuvaajalle syntyy oikeus elokuvateokseen, jos hän on toiminut luovasti ja itsenäisesti eikä ainoastaan annettujen ohjeiden mukaisesti.

Tekijänoikeuslain 43 §:n mukaan elokuvateoksen tekijänoikeus on voimassa, kunnes 70 vuotta on kulunut viimeksi kuolleen pääohjaajan,

käsikirjoittajan, vuoropuhelun kirjoittajan tai nimenomaisesti kyseistä elokuvateosta varten luodun musiikin säveltäjän kuolinvuodesta.

4.2.2 Elokuvia koskevat erityissäännökset ja tuottajan lähioikeus

Tekijänoikeuslakiin sisältyy eräitä elokuvia koskevia erityissäännöksiä. Näitä ovat muun muassa lain 19 § (teoksen kappaleiden levittäminen ja levitysoikeuden raukeaminen), 19.4 § (tekijän oikeus korvaukseen elokuvateoksen kappaleiden lainaamisen yhteydessä), 21.3 § (elokuvateoksen julkinen esittäminen opetuksen yhteydessä), 29 a § (oikeus korvaukseen elokuvaan tallennetun teoksen kappaleen vuokrauksesta) 39 § ja 40 § (sopimus elokuvaamisesta) sekä 46 a § (elokuvan tuottajan oikeudet).

Tekijänoikeuslain 46 a §:ssä säädetään elokuvan tuottajan oikeuksista. Sen 1 momentin mukaan filmiä tai muuta laitetta, jolle on tallennettu liikkuvaa kuvaa, ei tuottajan suostumuksetta saa kopioida tai levittää yleisön keskuuteen ennen kuin 50 vuotta on kulunut tallentamisvuodesta. Jos tallenne julkaistaan tai julkistetaan mainitun ajan kuluessa, on suoja voimassa, kunnes 50 vuotta on kulunut siitä vuodesta, jona tallenne ensimmäisen kerran julkaistiin tai julkistettiin.

Elokuvan tai vastaavan tallenteen tuottaja on tekijänoikeuslain esitöiden (287/1994) mukaan se luonnollinen tai oikeushenkilö, joka taloudellisesti vastaa kuvatallenteen tuotannosta. Tuottaja päättää tuotannon aloittamisesta sekä siitä, mitä tuotetaan ja millä tavoin. Elokuvan tuottajan oikeus on ainoastaan sillä henkilöllä, joka vastaa ensiksi tallennettavan tuotannon aikaansaamisesta. Myöhempien kopioiden valmistajalla ei ole tätä oikeutta.

Arvioitaessa korkeakoulun roolia elokuvateoksen tuottajana on pohdittava miten merkittävä rooli oppilaitoksella on tuottajana ollut.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnossa 1988:2 on otettu kantaa aiheeseen.

Tapauksessa oli kyse opinnäytetyönä tehdystä videosta. Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että opiskelijoiden korkeakoulussa opinnäytetyönä valmistama video oli tekijänoikeudellisesti suojattu elokuvateos, johon heillä oli tekijänoikeus yhteisesti. Myös opinnäytetyön ohjaajalle syntyi videoon tekijänoikeus, jos hänen panoksensa oli itsenäistä ja luovaa. Korkeakoulu ei saanut tekijänoikeuslaissa tarkoitettua tuottajan asemaa pelkästään tarjoamansa rahoituksen perusteella.

4.3 Audiovisuaalinen teos multimediateoksena

Multimediatuotteissa on yhdistetty liikkuvaa kuvaa, valokuvia, musiikkia, tekstiä, tietokoneohjelmia yms yhdeksi kokonaisuudeksi. (Niiranen et al, 1998) Multimediateos voi olla myös hypermediaa, jonka esitysjärjestykseen käyttäjä voi tavalla tai toisella vaikuttaa. Verkotettu hypermedia on toteutettu verkossa. (Meisalo, 1999, 116)

Multimediatekniikka tuo käyttöön uusia simulaatioiden mahdollisuuksia opetustoiminnassa. Simulointia voidaan käyttää dynaamisena mallintamisena. Nykysovelluksista simulaatioihin liittyvät läheisesti tietokonepelit ja virtuaalitodellisuus. Näitä voidaan käyttää periaatteellisesti hyvin erilaisiin tarkoituksiin käden taitojen harjaannuttamisesta elämysten hankkimiseen, päätöksentekovalmiuksien kehittämiseen ja systemaattiseen opiskeluun. (Meisalo et al, 1999, 126)

Tekijänoikeusneuvosto toteaa lausunnossaan 2001:15 että lähtökohtaisesti teksti, kartat ja tietokoneohjelmat

voivat – tekijänoikeuslain yleisten edellytysten täytyessä – saada TekijäL 1 §:n nojalla suojaa kirjallisina teoksina, musiikki sävelteoksena, valokuvat ja muut kuvat kuvataiteen teoksina ja liikkuva kuva (lähtökohtaisesti) elokuvateoksena. Valokuvat, jotka eivät ylitä teoskynnystä saavat TekijäL 49 a §:n nojalla suojaa valokuvina. Multimediatauotteet voivat sisältää myös tekijänoikeussuojan ulkopuolelle jäävää materiaalia (esimerkiksi luonnosta äänitetyjä lintujen ääniä).

MultimEDIATEOSTEN teostyyppin määrittely ei ole yksiselitteistä. Multimediaa voidaan pitää esimerkiksi taiteellisena tai kirjallisena teoksena, yhteenliitettynä teoksena, elokuvateoksena tai kokoomateoksena. Multimedia, joka ei yllä teostasoon, voi saada TekijäL 49.1,2 §:n nojalla suojaa tietokantana. (Harenko, 1998, s. 6-7)

Tekijänoikeuslaissa ei ole olemassa erityisiä multimediaa koskevia säännöksiä. Näin ollen multimEDIATEOKSILLE täytyy valita teostyyppi laissa määritetyistä, ja tämä valinta vaikuttaa tekijänoikeudellisen suojan sisältöön. Eri teostyyppijä kohdellaan tekijänoikeuslaissa eri tavoin, sillä eräät säännökset koskevat vain kirjallisia ja sävelteoksia (esimerkiksi 17 § ja 18 §) ja eräät vain taideteoksia (esimerkiksi 25 §). Kuten edellä todetaan, myös elokuvateoksia kohdallaan laissa eräin kohdin muista teostyypeistä poiketen.

Harenko (1998, 8-12) toteaa multimEDIATEOSTEN olevan luonteeltaan hyvin erilaisia. Joissain multimediatauotteissa korostuu tietojen kokoaminen ja hakeminen (esimerkiksi tietosanakirjat ja muut hakuteokset).

Oikeuskirjallisuudessa on todettu, että tällaisia multimediatauotteita voitaisiin pitää lähinnä kirjallisina teoksina, vaikka niihin sisältyisi otteita elokuvateoksista. Joissain tapauksissa taas multimEDIASSA korostuu audiovisuaalinen kokonaisuus, jolloin olisi luontevampaa katsoa multimEDIATEOS elokuvateokseksi. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty myös,

että multimediaan sovellettavat säännökset voitaisiin valita multimedian pääasiallisen teostyyppin mukaan. Koska multimediateokset ovat hyvin erilaisia, lienee perusteltua ratkaista multimedian teostyyppi tapauskohtaisesti.

Koska multimediateokset edustavat muitakin teosmuotoja kuin elokuvateosta, ei niihin sovelleta TekijäL 46 a § säännöstä. Hallituksen esityksessä eduskunnalle (287/1994) todetaan seuraavasti: ”Esimerkiksi multimediatuotteissa saattaa muun aineiston ohessa olla liikkuvaa kuvaa, esimerkiksi katkelmia elokuvista. Tuotteeseen sisällytettyjen elokuvien tuottajilla voi olla säännöksessä tarkoitettu lähioikeus. Sen sijaan multimediatuotteen valmistaja ei saa tätä oikeutta. Tuotteen muodostamaa kokonaisuutta suojataan teoksena tai kokoomateoksena.”

4.4 Pelit verkko-oppimisympäristöissä

Tekijänoikeusneuvosto käsitteli lausunnossaan 1992:3 videopelin tekijänoikeussuojaa. Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että videopeli ei ollut tekijänoikeuslaissa tarkoitettu elokuvateos, vaan yhteenliitetty teos. Suojaa saattoivat saada tietokoneohjelma kirjallisena teoksena, musiikki sävellysteoksena ja kuvat kuvataiteen tuotteina. Neuvosto totesi lausunnossaan seuraavasti:

”Videopelit muistuttavat elokuvaa liikkuvan kuvan vaikutelman perusteella. Videopelin kannalta on sinänsä olennaista, että kuva liikkuu pelattaessa.

Lausuntopyynnön kohteena olevat videopelit ovat kuitenkin toisenlaisia tuotteita kuin perinteiset elokuvat. Peleihin sellaisenaan ilman pelaamista ei sisälly liikkuvana kuvana katseltavaa elokuvallista kokonaisuutta. Liikkuvalla kuvalla ei ole peleissä itsenäistä merkitystä, koska kuvat liikkuvat ainoastaan pelattaessa ja koska liikkuvista

kuvista muodostuva kokonaisuus vaihtelee jokaisella pelikerralla. Videopelit myös hankitaan pelaamista eikä katselua varten. - - Tarkasteltava olevien pelien sisältämä liikkuva kuva ja ääni saadaan aikaan tietokoneohjelmalla. On huomattava, että pelien audiovisuaalinen toteutus ei käytännössä ole erotettavissa toimintaa ohjaavasta tietokoneohjelmasta. Audiovisuaalinen kokonaisuus vaihtelee jokaisella pelikerralla pelaajan antamien ohjeiden mukaisesti. Näillä perusteilla ja videopelien elokuvista eroavan luonteen ja käyttötarkoituksen vuoksi tekijänoikeusneuvosto katsoo, ettei elokuvateoksia koskevia säännöksiä voida soveltaa esillä oleviin videopelisiin”.

Vastaavaan lopputulokseen on päätynyt myös Ruotsin korkein oikeus ratkaisussaan 2000:87.

Hallituksen esityksen eduskunnalle (287/1994) mukaan TekijäL 46 a § säännöstä ei ole tarkoitettu sovellettavaksi videopelisiin, vaikka niihin sisältyykin liikkuvaa kuvaa. Tämä tarkoittaa ettei pelin tuottajalle synny lähioikeutta teokseen.

4.5 Äänitiedostot verkko-oppimisympäristöissä

Verkko-oppimisympäristöissä voidaan myös käyttää erilaisia äänitiedostoja. Tyypillinen esimerkki tällaisesta äänitiedostosta ovat podcastit, eli tilauspohjaista äänitiedostojen julkaisua verkossa. Käyttäjä voi tilata haluamansa podcastit esimerkiksi RSS-verkkosyötteen avulla omalle koneelleen.

Äänitetallenteen tuottajalle syntyy TekijäL 46 §:n mukainen yksinoikeus tallenteen kopioimiseen, julkiseen esittämiseen, yleisölle välittämiseen ja

yleisön keskuuteen levittämiseen. Äänitetallenteen suoja-aika on 50 vuotta.

Haarman (2006, 273) toteaa, että kaikki äänitteiden tuottajat saavat suojaa riippumatta äänitteen teostasosta. Tallenteen ei tarvitse ylittää teoskynnystä jotta tuottajan katsottaisiin saavan suojaa. Äänitteen tuottajan oikeutta tallenteen esittämiseen ja välittämiseen on rajoitettu TekijäL 47 §:n pakkolisenssisäännöksellä.

5 TEKIJÄNOIKEUS JA OPETUS

Tekijänoikeuslaissa säädetään opetustoimintaa koskevista poikkeuksista ensimmäisen luvun 14 §:ssä ja 18 §:ssä.

Tekijänoikeuslain 1 luvun 14 §:ssa määritetään teosten käyttämistä opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa. Tämän sopimuslissenssisäännöksen tarkoituksena on helpottaa opetuksessa ja tutkimuksessa tarvittavien aineistojen tuottamista ja jakelua. Sen avulla oppi- ja tutkimuslaitokset voivat saada keskitetysti sopimalla oikeuden sellaisten suojattujen aineistojen käyttöön, jota koskevien yksittäisten sopimusten tekeminen voisi olla hankalaa tai mahdotonta. Vuonna 2005 tehdyllä muutoksella sääntelystä tehtiin alaltaan yleinen, joten se koskee esim internetistä saatavien aineistojen käyttämistä opetus- ja tutkimustarkoituksiin. Säännöksen toimivuus ja sopimuslissenssien tarve eri aluilla ja etenkin digitaalisissa jakelukanavissa täsmentyy sien myötä kun lisensointimenetelmät vakiinnuttavat asemaansa internetissä. (Harenko et al, 2006, 111-112) Nämä poikkeukset eivät koske opetustoimintaa, jota harjoitetaan ansiotarkoituksessa (TekijäL 54 a §).

Opetuksessa käytettäviä kokoomateoksia tekijänoikeuslaki (1 luku 18 §) kuvaa seuraavasti: opetuksessa käytettäväksi tarkoitettuun painamalla tai vastaavin menetelmin valmistettuun kokoomateokseen, joka muodostetaan useiden tekijöiden teoksista, saa ottaa vähäisiä osia kirjallisesta teoksesta tai sävellysteoksesta taikka, jos teos ei ole laaja, koko teoksen, kun viisi vuotta on kulunut vuodesta, jona teos julkaistiin. Tekstiin liittyen saadaan ottaa kuva julkistetusta taideteoksesta. Mitä tässä momentissa säädetään, ei koske teosta, joka on valmistettu käytettäväksi opetuksessa.

Kokoomateoksilla tarkoitetaan lain 5 §:n mukaisia kokoomateoksia, jotka ovat itsenäisiä ja omaperäisiä teoksia. Teosten yhdistelmän on itsessään

ylitettävä teoskynnys. Rajoitus on luonteeltaan yleinen ja käyttö minkä tahansa oppiaineen, koulutusalan tai opetusmuodon tarpeisiin on sallittua. Tässä säännös poikkeaa lain 14 §:ssä tarkoitetusta opetustoiminnasta: 18 §:ssä tarkoitettua opetusta ei ole rajattu vain ei-kaupalliseen toimintaan. (Harenko et al, 2006, 151)

Tässä kappaleessa tarkastellaan tekijänoikeuslainsäädännön ja yliopistojen opetustoiminnan kohtaamisesta syntyviä haasteita.

5.1 Opetuksen digitalisoituminen ja sen haasteet

Yliopisto-opetus siirtyy luentosaleista ja luokkahuoneista verkkoympäristöön yhä enemmän. Uudet tekniset ratkaisut ja parantuneet tietoliikenneyhteydet mahdollistavat yliopisto-opetuksen kehittymisen ja opetusmenetelmien monipuolistumisen. Digitaalisen verkko-oppimisympäristöt tarjoavat uusia mahdollisuuksia opintokokonaisuuksien toteuttamiseen.

Tekijänoikeuden vahvistaminen digitaalisessa ympäristössä voi rajoittaa aineiston käyttämistä ja yliopistojen toimintaa. Oikeuksien vahvistaminen voi olla myös ristiriidassa opettajan ja tutkijan vapauden kanssa. Myös digitaalisen ympäristön ja siellä olevan aineiston tulee olla mahdollisimman tehokkaasti ja monipuolisesti käytettävissä tutkimuksessa ja opetuksessa. (Kontkanen, 2006, 86)

Välimäki (2003, 3) jatkaa, että teoksen tuottavan organisaation yhteiskunnallisen tavoitteen pitäisi myös vaikuttaa siihen, miten oppilaitoksissa syntyvä tekijänoikeuden alainen materiaalia lisensoidaan. Yksi merkittävistä kirjallisten teosten tuottajista ovat juuri opettajat eri instituutioissa. Etenkin korkeakouluopettajat tuottavat yhä enemmän opetusmateriaalia verkkoon eikä ole enää tavatonta että osa

kurssimateriaalista on saatavissa vain verkosta. Kysymys materiaalin tuottajille kuuluu, miksi sen saatavuutta pitäisi rajoittaa.

Voidaan myös perustella, että julkisesti tuotettuja teoksia pitäisi yleisemminkin jakaa nykyistä vapaammin internetissä. Tekijänoikeuslaki ei vapauta tekijänoikeussuojasta kuin tietyt julkiset asiakirjat ja lakitekstit. Jos teos on tuotettu yhteiskunnan varoilla ja tarkoitettu vapaaseen julkiseen käyttöön, ei ole kovinkaan usein perusteltua käyttää muita kuin vapaampia ehtoja. (Välimäki, 2003, 3)

Tekijänoikeuslainsäädäntö on vaikeatajuista ja etenkin verkkoympäristöä koskevat käytännöt epäselviä. Samuelson (2007, 15) toteaaakin, että tekijänoikeuslakia tulisi yksinkertaistaa niin, että sen ymmärtämiseen ei tarvita lainoppinutta tekijänoikeuden ammattilaista. Selkeämpi lainsäädäntö edistäisi myös materiaalien käyttöä opetustarkoituksessa verkko-oppimisympäristöissä.

5.2 Verkko-oppimisympäristöt yliopisto-opetuksen työvälineinä

Verkko-oppimisympäristöllä tarkoitetaan oppimisalustaa, eli palvelinohjelmistoa, jolla tuetaan johonkin pedagogiseen ajatukseen pohjautuvien oppimisprosessien hallintaa. Ohjelma sisältää opettajalle työvälineitä opintokokonaisuuksien toteuttamiseksi verkossa ja opiskelijalle työvälineitä opintoihin osallistumiseksi ja niissä annettujen tehtävien suorittamiseksi. Verkko-oppimisympäristöt sisältävät esimerkiksi mahdollisuuden jakaa ja palauttaa materiaalia sähköisesti, työvälineet harjoitustöiden yhteiseen työstämiseen ja palstan opintojakson sisäiseen keskusteluun. Opiskelu verkossa voi olla etäopiskelua, jolloin se vapauttaa opiskelijat ja opettajat työskentelemään valitsemanaan aikana.

Sähköiset oppimisalustat tukevat sekä opettamista että oppimista. Vaatimukset oppimisalustojen toiminnallisuuksista vaihtelevat suuresti esimerkiksi tarvittavien toiminnallisuuksien ja skaalautuvuuden suhteen. Oppimisalustoilla voi olla kytkentöjä myös muihin opintoihin liittyviin tietojärjestelmiin, kuten opiskelijatietojärjestelmään (esimerkiksi opintojaksojen opiskeluympäristöjen automaattinen luominen) tai tilajärjestelmiin (tilatietojen automaattinen siirtyminen opiskelijoiden lukujärjestyksiin). Tälle hetkellä yliopistoissa käytetään useita erilaisia oppimisalustoja, mutta opetusministeriön tietohallintostrategian (2006, 26-27) mukaan yliopistoissa ollaan siirtymässä kohti yhtenäisiä alustoja. Tavoitteena on tarjota 2-3 vaihtoehtoista oppimisalustaa yhteisenä alustapalveluna.

Verkko-oppimisympäristöjen käyttö on kasvanut räjähdysmäisesti 2000-luvulla. Esimerkiksi WSOY:n alakouluille suunnattu Opit-palvelu on kasvattanut käyttäjämääräänsä vuoden 2003 250 000 käyttäjästä viime vuoden (2007) 3,6 miljoonaan kirjautumiseen järjestelmään. (Kosonen, 2008)

Sekä opettaja että opiskelijat voivat julkaista oppimisalustalla tekijänoikeudella suojattua materiaalia.

Verkko-oppimisympäristöt voivat olla kaikille avoimia (esimerkiksi Wikiversity, Suomessa Wikiopisto) tai tietyille käyttäjäryhmälle rajattuja alustoja tai palveluja. Yliopistomaailmassa käytetään verkko-oppimisalustoja, jolle kukin oppilaitos voi luoda tarvitsemansa ympäristöt. Palvelumalli, jossa palveluntarjoaja tarjoaa sekä teknisen ratkaisun että oppisisällöt, on käytössä lähinnä alakoulutasolla.

Tietoverkoissa tapahtuva tekijänoikeuden alaisen materiaalin julkaiseminen on muuttanut sekä julkaisijoiden että kuluttajien käyttäytymistapoja. Käyttäjän rooli on muuttunut jatkuvasti aktiivisemmaksi ja he etsivät uusia tapoja hyödyntää löytämäänsä materiaalia. (Guibault,

1998) Ojala (1998, 142) toteaa ettei verkkoympäristössä ole vielä kyetty kansallisesti tai kansainvälisesti määrittelemään tekijänoikeudella turvattuja taloudellisia oikeuksia tai niitä rajoittavia säädöksiä.

Verkko-opetuksen kannalta erityisen merkityksellinen muutos on ns. sopimuslisenssijärjestelmän uudistaminen. Järjestelmä mahdollistaa lähitulevaisuudessa aineistojen kollektiivisen lupien hankinnan ja myöntämisen myös verkko-opetuskäyttöön. (Virtuaaliammattikorkeakoulu, 2006a)

5.2.1 Linkitys

Opintojaksojen www-sivuilla ja verkko-oppimisympäristöissä käytetään paljon materiaalien linkittämistä. Tämä internetin peruskäyttöön kuuluva toiminto ei tekijänoikeudellisesti ole yksiselitteinen.

Tekijänoikeusneuvosto on pohtinut linkitystä lausunnossaan (2001:8) ja toteaa sillä olevan hyvin keskeinen rooli internetin toiminnassa. Koko www-tekniikka perustuu hyperlinkkeihin, joilla käyttäjä navigoi sivulta toiselle. Teknisesti linkitys voidaan toteuttaa monin tavoin. Linkittämistapojen tyhjentävä luettelointi ja jaottelu erilaisiin tyyppeihin on vaikeaa, koska linkitystekniikka kehittyy koko ajan ja eri linkitystapoihin liittyy useita muunnelmia.

Linkitys voidaan tehdä esimerkiksi siten, että linkkiä klikkaamalla siirrytään uuden internet-sivuston etusivulle. Tällaista linkittämistapaa kutsutaan teksti- tai hyperlinkiksi. Linkki on voitu tehdä myös siten, että linkki vie käyttäjän uuden internet-sivuston tiettyyn osaan eli kyseessä on nk. tiedostolinkki. Linkitys voidaan toteuttaa myös niin, että

linkitetyn sivun sisältö näyttää käyttäjälle linkin tekijän internet-sivujen kehyksissä. Linkittäjän kehykset voivat sisältää linkittäjän omaa aineistoa, jolloin käyttäjälle linkitetty sisältö näyttää osana linkittäjän sivustoa. Tällaista linkitystä kutsutaan kehyslinkeiksi. (Tekijänoikeusneuvosto 2001:8)

Tietoverkkoympäristössä linkkien tekijänoikeudellinen asema on hankala ja toistaiseksi ratkaisematon kysymys. Mitä linkit ovat tekijänoikeudelliselta kannalta? Tekijänoikeudellisesti linkit voivat olla merkittäviä, jos ne luodaan toiselle www-sivulle niin, että omalta sivulta aukeaa pääse toisaalla olevaan tekijänoikeudella suojattuun materiaaliin. Tällöin puhutaan hakulinkistä. Toinen tekijänoikeudellisesti merkittävä tilanne voi olla, että linkki avaa uuden sivun alkuperäisen sivun yhteyteen (kehyslinkki). (Sorvari, 2002, 324)

Linkeistä puhuessa ei voi puhua kappaleen valmistamisesta, koska sisällöntuottaja ei valmista linkin kohteesta kappaletta. Linkityksen tapa voi kuitenkin olla sellainen, että sisällöntuottaja käyttää toisen tekijänoikeudella suojattua materiaalia hyväkseen tuomalla sen esimerkiksi osaksi omia kotisivujaan. Tällaisessa tapauksessa tulkinta voi olla esittämistä, levittämistä tai näyttämistä, riippuen jälleen tulkitaanko TekijäL:n 2:3 §:n säännöstä suppeasti vai laajasti. (Sorvari, 2002, 324)

Kysymys linkeistä on askarruttanut myös tekijänoikeusneuvostoa. Se ei sille osoitetussa lausuntopyynnössä kyennyt edes vastaamaan kysymykseen siitä, merkitseekö sinänsä luvallisesti valmistettuun ja yleisön saataville saatettuun tekstiin osoittava alkuperäisen sivuston ulkopuolinen internet-linkki tekijänoikeuden loukkausta. (tekijänoikeusneuvoston lausunto 2001:8)

Tekijänoikeusneuvosto totesi lausunnossaan (2001:8) että linkityksen käsittely riippuu siitä, miten TekijäL 2 §:n 3

momenttia tulkitaan. Kyseisessä momentissa käsitellään teosten saattamista yleisön saataviin (julkinen esittäminen, julkinen näyttäminen, levittäminen yleisön keskuuteen). Tekijänoikeudella suojattujen kirjallisten teosten linkittäminen avoimissa tietoverkoissa, kuten internetissä, ei täysin luontevasti kuulu minkään momentissa mainitun tavan alle. Lausunnossa pohditaan, että linkin asettamisen seurauksena syntyy tarkasteltavassa tapauksessa tilanne, jonka lopputulos vastaa TekijäL 2 §:n 3 momentissa mainittuja yleisön saataviin saattamisen tapoja. Linkin asettamisella tekijänoikeudella suojattu teos saavuttaa linkittäjän teoskohtaisen valinnan perusteella uuden yleisön. Tekijänoikeusneuvoston mukaan tämä viittaisi siihen, että linkin asettamisessa on kyse sen tyyppisestä määräysvallan käytöstä, joka tekijänoikeuslaissa halutaan turvata tekijälle.

Kyseistä 3 momenttia voidaan tulkita myös toisin ja katsoa, että linkkien asettaminen ei ole teoksen yleisön saataviin saattamista. Tällaiseen tulkintaan voidaan päätyä etenkin silloin, kun momenttia tulkitaan sanamuotonsa mukaan ja suppeasti sekä myös jos katsotaan että yleisöön saataviin saattamistavat on tyhjentävästi lueteltu tekijänoikeuslaissa.

Linkitystä voidaan tarkastella myös sitaattina, jota on tarkemmin käsitelty luvussa 5.5.2.

5.3 Tekninen kehitys ja suojatoimenpiteet

Tekninen kehitys vaikuttaa tekijänoikeuksiin ja niiden sääntelyyn.

Digitaalitekniikka on mahdollistanut kaikkien alun perin sähköisessä muodossa olleiden tai sähköiseen muotoon myöhemmin muutettujen teosten helpon levittämisen, jakamisen ja siteeraamisen.

Digitaalitekniikkaa (kuten internet, DVD, CD) käyttämällä yliopistojen tuottama aineisto kuten oppimateriaalit ja tieteelliset tutkimukset voidaan esittää aiempaa monipuolisemmin. Uusien levityskanavien kautta materiaalit tulevat entistä laajemman piirin tietoisuuteen. (Walden, 1998, 66)

Teknisillä suojatoimenpiteillä voidaan pyrkiä turvaamaan tekijän asemaa ja rajoittamaan teosten luvaton käyttöä. Tekijänoikeuslaissa (5 a luku) kuvataan teknisiä toimenpiteitä ja oikeuksien sähköisiä hallinnointitietoja. Lain mukaan teoksen suojana olevaa teknistä toimenpidettä ei saa kiertää. Nämä säännökset perustuvat WIPO:n tekijänoikeussopimukseen. WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 11 artiklan mukaan sopimusosapuolten tulee säätää riittävästä oikeudellisesta suojasta ja tehokkaista oikeussuojakeinoista, joilla vastustetaan sellaisten tehokkaiden teknisten toimenpiteiden kiertämistä, joita tekijät käyttävät WIPO-sopimuksen tai Bernin yleissopimuksen mukaisten oikeuksien käyttämisen yhteydessä ja jotka rajoittavat mahdollisuuksia ryhtyä teosten suhteen sellaisiin toimiin, joita tekijät eivät ole sallineet tai jotka lain mukaan eivät ole sallittuja. (Kontkanen, 2006, 91)

Kaikki tekniset suojatoimenpiteet eivät ole lähtökohtaisesti ongelmattomia. Esimerkiksi kulun valvontaan perustuvilla teknisillä toimenpiteillä voidaan estää pääsy tietoon. Hyödyntämisen estävillä teknisillä toimenpiteillä voidaan estää kappaleen valmistaminen. Kappaleen valmistaminen voidaan estää esimerkiksi silloin, kun kappaleen valmistamisen pitäisi olla tekijänoikeuslain säännösten mukaan sallittua. Estomenetelmien kiertäminen on ehdotettujen säännösten mukaan kielletty. Jos

suojatoimenpiteet estävät aineiston käyttämisen eikä suojatoimenpiteitä voi kiertää, opetusta ja tutkimusta koskevien poikkeussäännösten merkitys voi vähentyä. (Kontkanen, 2006, 92)

Tekijänoikeusneuvosto on ottanut lausunnossaan 2002:16 kantaa siihen, onko sillä, että pääsy tekijänoikeudella suojattuun aineistoon tietoverkossa on rajoitettu salasanoin, merkitystä. Neuvosto toteaa, että kun tekijänoikeudella ja/tai lähioikeuksilla suojattua materiaalia käytetään opetuksessa tallentamalla se www-palvelimelle ja tarjoamalla opiskelijoille pääsy aineistoon tietoverkon kautta, on kyse kappaleen valmistamisesta, joka kuuluu tekijän yksinoikeuden piiriin ja edellyttää hänen lupaansa. Tästä voidaan poiketa mikäli tallennus on sallittu esimerkiksi sitaattioikeuden kautta. Tekijänoikeusneuvosto toteaa, että teoksen tai muun suojatun aineiston saattaminen yleisön saataviin kuuluu tekijän (tai muun oikeudenhaltijan) yksinoikeuden piiriin vain silloin, kun on kyse julkisesta tai yleisölle suuntautuvasta toiminnosta. Neuvosto katsoo että kun aineisto on saatavilla tietyn oppilaitoksen tietyn koulutusohjelman opiskelijoille, on kyseessä yleisölle suunnattu toiminta, josta päättäminen kuuluu oikeudenhaltijan yksinoikeuden piiriin. Se, että opetusmateriaaliin pääsyä rajoitettaisiin salasanoin, ei muuta tilanteen tekijänoikeudellista arviointia, jos kyse on korkeakoulun opetustoimintaan liittyvästä kurssista, johon ennalta määräämättömällä piirillä kyseisen koulun opiskelijoita on mahdollisuus osallistua.

Tekijänoikeudellisen sääntelyn ja valvonnan aktivoitumisen ajatellaan usein olevan seurausta uusien teknologioiden tuottamasta teknisluonteisesta tai määrällisestä muutoksesta. Tekijänoikeusinstituution keskeiset muutostekijät koetaan teknologian mahdollistaman

massakopioinnin ja erilaisten fyysisten rajojen murtumista koskevien uhkakuvien muodossa. Massakopioitavuus on se tekijä, joka mahdollistaa digitaalisen informaation tehokkaan kaupallisen hyödyntämisen sekä sen ”väärinkäytönkin”. (Koillinen et al, 2002, 336)

5.4 Tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat korkeakoulujen opetuksessa

Kontkanen (2006, 96) on väitöskirjassaan selvittänyt tekijän määräysvaltaa ja siihen liittyviä ongelmia yliopistomaailmassa. Hän toteaa tekijänoikeuksien lähtökohtaisesti kuuluvan aineiston tehneille henkilöille, jotka yliopisto-opetuksen yhteydessä ovat pääasiassa opettajia ja tutkijoita. Tekijällä on oikeus päättää kaikesta tekijänoikeudellisesti relevantista aineiston käytöstä. Tämä sinänsä selvä ja yksiselitteinen lähtökohta on Kontkasen mukaan usein vaikea käytännössä mieltää. Oppilaitokset käyttävät tai haluavat käyttää usein aineistoa vapaasti, ja usein vasta jälkikäteen havahdutaan miettimään, ettei oppilaitoksella ole teokseen liittyviä käyttöoikeuksia.

Oppilaitoksen tekijänoikeudet ovat aina siirtyneitä oikeuksia. Mikäli oppilaitos haluaa hyödyntää opettajien, opiskelijoiden tai muiden tekemiä aineistoja tekijänoikeudellisesti relevantilla tavalla, tulee sen aina siirtää itselleen riittävän laajuiset oikeudet, jotka mahdollistavat suunnitellun käytön.

Pääsääntönä voidaan pitää, ettei ilman eri sopimusta tekijänoikeus ei siirry opettajalta oppilaitokselle. Etenkin jos opettajan tekemää verkkoaineistoa tai sen osaa on tarpeen hyödyntää niin, ettei opettaja voi itse täysin kontrolloida sen käyttöä, tulisi asiasta tehdä kirjallinen sopimus. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi erilaiset yhteistyöhankkeet, kaupalliset projektit sekä yleensäkin tilanteet, joissa aineiston käyttöoikeus halutaan myöntää

toiselle oppilaitokselle, yritykselle tai käyttöoikeus halutaan säilyttää oppilaitoksessa opettajan mahdollisesti siirtyessä muualle tai toisiin tehtäviin. (Virtuaaliammattikorkeakoulu, 2006b)

Yliopisto-opetuksen yhteydessä myös opiskelijat tuottavat tekijänoikeuden alaista materiaalia. Opiskelija voi julkaista materiaalinsa verkko-oppimisympäristössä itse, tai opettaja voi haluta käyttää materiaalia esimerkkinä toteuttaessaan opintojaksoa seuraavalla kerralla. Tällöin opettajalla ja yliopistolla tulee olla riittävät oikeudet opiskelijan tuottaman materiaalin hyödyntämiseen.

Tekijänoikeusneuvosto on ottanut kantaa verkko-opetukseen liittyviin tekijänoikeuskysymyksiin.

Aineiston laittamista www-palvelimelle on käsitelty tekijänoikeusneuvoston lausunnossa 2002:16. Kun aineisto siirretään www-palvelimelle, valmistetaan siitä kappale ja näin ollen tekijöiltä on pyydettävä lupa.

Lausunnossa oli kysymys ammattikorkeakoulun viestinnän koulutusohjelmasta. Neuvosto katsoi, että tekijänoikeussuojaa saavan teoksen tallentaminen www-palvelimelle on tekijänoikeudellisesti relevantti toimenpide, kappaleen valmistaminen. Materiaalin tarjoaminen koulutusohjelman puitteissa opiskelijoille on yleisölle suunnattua toimintaa, jossa yleisön piiri on avoin. Teosten yleisön saataviin saattaminen edellyttää tekijän lupaa. Opetusmateriaalin saatavuuden rajoittaminen salasanalla ei neuvoston mielestä vaikuta tapauksen tekijänoikeudelliseen arviointiin.

Tekijänoikeusneuvostolta on myös pyydetty lausuntoa artikkeleiden ja kuva- sekä äänitiedostojen tallentamisesta verkko-oppimisympäristöön. Lausunnossa 1998:20 otetaan kantaa tähän:

Tekijänoikeudella suojatun materiaalin tallentaminen digitaaliseen muotoon opetustarkoituksessa käytettäväksi ja kyseisen materiaalin saattaminen opiskelijoiden saataville ovat toimia, jotka tekijänoikeuslain 2 §:n nojalla kuuluvat tekijän yksinoikeuden piiriin ja edellyttävät tekijän tai muun tekijänoikeuden haltijan lupaa. Myös kappaaleen valmistaminen yleisön saataville saatetusta teoksesta tallentamalla teos esimerkiksi oman tietokoneen kovalevylle taikka muulle tietovälineelle edellyttää teoksen tekijän lupaa, ellei kappaletta valmisteta puhtaasti yksityiseen käyttöön. Jos tekstin kirjoittajan – ja mahdollisen kääntäjän - kuolinvuodesta on kulunut 70 vuotta, ei tekstin hyödyntämiselle ole tekijänoikeudellista estettä.

Jossain tapauksissa tekijänoikeuslaki voi antaa suoraan oikeuksia yliopistolle. Oikeushenkilö ja esimerkiksi yliopisto voi lain mukaan saada suojaa esimerkiksi äänitetuottajana tekijänoikeuslain 46 §:n mukaista suojaa, elokuvatuottajana 46 a §:n mukaista suojaa ja tietokannan valmistajana 49 §:n mukaista suojaa.

Tekijänoikeusneuvosto on ottanut lausunnossaan 1988:2 kantaa korkeakoulun rooliin tuottajana. Kyse oli opinnäytetyönä tehdystä videosta, jonka voitiin katsoa saavan suojaa elokuvateoksena. Korkeakoulu ei kuitenkaan saanut tekijänoikeuslaissa tarkoitettua tuottajan asemaa pelkästään tarjoamansa rahoituksen perusteella.

Kontkanen (2006, 98) toteaa, että pääsääntöisesti aineistojen käyttämisestä määräävät kuitenkin tekijät, opettajat ja tutkijat. Tekijän yksinomaisen määräysvalta ja se, ettei yliopistoilla perinteisesti ole katsottu olevan juuri minkäänlaista määräysvaltaa tutkijoiden ja opettajien

valmistamaan tekijänoikeuden suojaamaan aineistoon, aiheuttaa käytännössä ongelmia.

Kontkanen (2006, 98) jatkaa, että tarkasteltaessa yliopiston perustoimintaa, tieteellistä tutkimusta ja siihen perustuvaa opetusta, tekijän vahva määräysvalta on perusteltavissa. Yliopiston toiminta perustuu tieteen vapauteen perusoikeutena. Vaikka tieteen vapaus on avoin ja periaatteenomainen, on siitä muodostunut yliopiston toimintaa ohjaava perussääntö, jolle on yliopistolain tulkinnan kautta muotoutunut tietynlainen sisältö yliopistotoiminnan yhteydessä.

5.4.1 Määräysvallan siirtäminen sopimuksella

Perussäännös oikeuksien siirtämisestä ja oikeuksista sopimisesta on tekijänoikeuslain 3 §:ssä. Ensimmäisen momentin mukaan tekijänoikeus voidaan luovuttaa joko kokonaan tai osittain. Toisessa momentissa tarkennetaan, ettei kappaleen luovuttamiseen sisälly tekijänoikeuden luovutus.

Rajoituksia oikeuksien siirtämiseen on tekijänoikeuslain 3 §:ssä. Tekijä ei voi kokonaan luopua moraalisisista oikeuksistaan, ainoastaan osittain. Lisäksi tekijänoikeuslain 28 §:ssä todetaan, ettei se, jolle tekijänoikeus on luovutettu, saa muuttaa teosta tai luovuttaa oikeutta toiselle, ellei toisin olla nimenomaisesti sovittu. Tekijänoikeuden luovutusta koskevaa sopimusehtoa voidaan tekijänoikeuslain 29 §:n mukaan sovitella varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain (228/29) mukaan.

Tekijänoikeus on pitkälti sopimusoikeutta, koska tekijänoikeudesta määrääminen tapahtuu sopimuksin. Pääosin laissa olevat sopimuksia koskevat säännökset ovat tahdonvaltaisia eli niitä sovelletaan vain, jolleivät osapuolet ole toisin sopineet. Lähtökohtana on, että osapuolet voivat määrittellä keskinäiset oikeutensa ja velvollisuutensa sopimuksin. Kuten muitakin sopimuksia, tekijänoikeudellisiakin sopimuksia voidaan

kohtuullista, mikäli kohtuullistamisen edellytykset täyttyvät. (Harenko et al, 2006, 4)

Osapuolet voivat myös sopia oikeuksien luovuttamisesta maksettavasta korvauksesta voidaan sopia vapaasti. Mitään estettä ei ole sille, etteikö oikeuksien luovutus voisi tapahtua myös korvauksetta. (Jukkara & Poutala, 1999, 34)

Tekijänoikeusneuvosto on lausunnossaan 2001:10 todennut tekijänoikeudellisesta sopimisesta

Tekijänoikeusneuvosto totesi, että tekijänoikeudellisesti suojattujen tuotteiden käytöstä voidaan aina sopia. Jollei sopimusta ole, noudatetaan tekijänoikeuslain säännöksiä, jotka ovat siis toissijaisia sopimuksiin nähden.

Tekijänoikeusneuvosto suositti että tekijänoikeuden siirtymistä koskevien tulkintaongelmien välttämiseksi olisi suositeltavaa sopia (opiskelijoiden) kanssa erikseen kunkin oppilaitoksessa valmistetun teoksen taloudellisesta hyödyntämisestä.

Tekijänoikeudellisten sopimusten kirjo on laaja. Tyypillisiä esimerkkejä ovat lisenssisopimukset ja tutkimus- ja kehitysyhteistyösopimukset, mutta tekijänoikeudelliset määräykset voivat muodostaa olennaisen osan myös työsopimuksesta, toimeksiantosopimuksesta, konsultointisopimuksesta ja muunlaisesta yhteistyösopimuksesta. (Harenko et al, 2006, 5)

Oikeuksien luovutusasiakirjaan tulisi kirjata ainakin sovittujen asioiden pääkohdat. Huomioitavaa on myös se, että mikäli oikeuksien haltijoita on

useampia, pitää heidän kaikkien kanssa tehdä sopimus. Sopimuksessa on syyttä huomioida ainakin seuraavat seikat:

- sopimusosapuolet
- luovutettujen oikeuksien sisältö
- sopimuksen ajallinen kesto
- mahdollinen tekijänoikeuskorvauksen määrä
- allekirjoitukset.

(Jukkara & Poutala, 1999, 33)

Oikeudet voidaan luovuttaa luonnolliselle (yksityis)henkilölle tai itsenäiselle oikeushenkilölle. Tekijänoikeusneuvoston lausunnossa 1998:20 otetaan kantaa tekijänoikeuksien luovuttamisesta Turun, Helsingin, Tampereen, Jyväskylän ja Joensuun yliopistojen yhteistä verkkoyliopistoprojektia (Psykonet). Neuvosto toteaa lausunnossaan:

Oikeuksien luovutuksen perusteella oikeushenkilö voi olla sekä tekijänoikeuden että lähioikeuksien haltija. Oikeushenkilöllä luovutuksensaajana on tekijän- tai lähioikeudet luovutussopimuksen osoittamassa laajuudessa. - - - Tekijänoikeusneuvoston saaman käsityksen mukaan Psykonet ei kuitenkaan nykyisessä muodossaan ole itsenäinen oikeushenkilö. Psykonetin puitteissa syntyvien lähioikeuksien alkuperäisiä oikeudenhaltijoita sekä oikeuksien luovutusten perusteella voivat tilanteesta riippuen olla tietyn aineiston tai suorituksen aikaansaamiseen osallistuneet luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt, kuten yliopistot.

Käytännössä yliopisto tarvitsee oppimateriaalin verkko-oppimisympäristö julkaisua varten oikeudet teoksen verkkoon tallentamiseen, ennakkovalmistelussa tarvittavien kopioiden ja muuntelun tekoon, oikeuden yleisölle välittämiseen tietoverkossa, oikeuden ylläpidossa

tarvittavaan teknisten ja sisällöllisten muutosten tekemiseen sovituissa rajoissa sekä tarvittaessa oikeudet materiaalin jatkokäyttöön. (Simojoki et al, 1999)

5.4.2 Määräysvallan siirtämiseen sopimuksella liittyvät ongelmat

Kontkanen (2006, 110) on kartoittanut määräysvallan siirtämistä sopimuksella yliopistoympäristössä. Hän toteaa, että tekijänoikeuksista sopiminen vaatii ammattitaitoa ja riittävästi tietoa kaikista sovittavaan asiaan liittyvistä seikoista. Opettajilla ei välttämättä ole riittävä osaamista jotta hän voisi taata yliopistoyhteisön mahdollisuudet käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa parhaalla mahdollisella tavalla. Tutkijat ja opettajat eivät välttämättä osaa valvoa yliopistoyhteisön oikeuksia ja samalla yliopistoyhteisön jäsenenä omia oikeuksiaan vaikka näin haluaisivat tehdä. Koska he tekijöinä ovat oikeutettuja määräämään oman aineistonsa oikeuksista ja niiden luovuttamisesta, tulisi opettajien ja tutkijoiden osata valvoa oikeuksiaan ja huolehtia siitä, etteivät he rajoita omia työskentelymahdollisuuksiaan turhaan. Yliopistokaan ei voi päättää tekijöiden puolesta oikeuksien luovutusehdoista, elleivät tekijät annan siihen lupaa.

5.5 Määräysvallan rajoitukset tekijänoikeuslaissa

Tekijän oikeuksia on rajoitettu tekijänoikeuslain 2 luvussa.

Rajoitussäännökset antavat käyttöoikeuksia eri tavoin: osa säännöksistä oikeuttaa käyttämään aineistoa vapaasti ilman korvausvelvollisuutta tekijälle, osaan taas sisältyy korvausvelvollisuus. Käyttöoikeus voi perustua myös sopimuslisenssiin, jolloin tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöehdoista sovitaan käyttäjän ja tekijöitä edustavan järjestön välillä. (Haarman, 2005, 157)

Kontkasen (2006, 112) mukaan joitakin yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä sovellettavaksi tulevia rajoitussäännöksiä on muutettu tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä. Muuttuneita säännöksiä sovelletaan myös ennen lain voimaantuloa tehtyihin aineistoihin, jotka ovat edelleen suojattuja. Ennen tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä annetun lain voimaan tuloa tehtyihin toimiin, hankittuihin oikeuksiin ja tehtyihin sopimukseen sovelletaan kuitenkin lain voimaan tullessa voimassa olleita säädöksiä.

Seuraavassa tarkastellaan yliopiston verkko-opetukseen vaikuttavia rajoitussäännöksiä. Käsittelystä on rajattu pois esimerkiksi opettajan tai opiskelijan mahdollisuus käyttää tekijänoikeudella suojattuja teoksia yksityiskäytössä (TekijäL 12 §), koska se ei suoranaisesti liity aineistojen julkaisemiseen verkko-oppimisympäristöissä, vaikka opiskelun ja opettamisen kannalta asia onkin relevantti.

Seuraavassa yliopistojen opetustoiminnan kannalta relevantteina tekijänoikeuksien rajoituksina olen tarkastellut sopimuslisenssin kautta järjestettyjä käyttöoikeuksia, teoksiin viittaamista ja kokoomateoksen käyttämistä oppimateriaalina. Verkko-oppimisympäristöjen kannalta nämä rajoitukset voivat vaikuttaa materiaalien käyttämiseen ja esitystapaan. Rajoituksia on tarkasteltu tekijänoikeusneuvoston lausuntoihin perustuen.

5.5.1 Sopimuslissenssiin perustuvat käyttöoikeudet

Tekijänoikeuslain 2 luvussa rajoitetaan tekijänoikeuksia. Otsikon mukaan luku sisältää tekijän oikeuden rajoitukset ja säännökset sopimuslissensseistä. Hallituksen esityksen (28/2004) mukaan otsikkoa on muutettu, koska on pyritty korostamaan sopimuslissenssisäännösten roolia ennen kaikkea oikeuksien kollektiivisen hallinnoinnin muotona.

TekijäL 14 §:n 1 momentissa todetaan: julkistetusta teoksesta saa sopimuslisenssin nojalla, siten kuin 26 §:ssä säädetään, valmistaa kappaleita opetustoiminnassa tai tieteellisessä tutkimuksessa käytettäväksi ja käyttää niitä mainitussa tarkoituksessa yleisölle välittämiseen muulla tavalla kuin radiossa tai televisiossa lähettämällä. Mitä momentissa säädetään, ei koske kappaleen valmistamista valokopioimalla tai vastaavin menetelmin. Sopimuslisenssin perusteella kappaleita voi valmistaa ko. tarkoitusta varten myös digitaalisessa muodossa.

Opetustoiminnassa saa äänen ja kuvan suoran talteenottamisen avulla valmistaa kappaleita opettajan tai oppilaan esittämästä julkistetusta teoksesta opetustoiminnassa tilapäisesti käytettäväksi. Siten valmistettua kappaletta ei saa käyttää muuhun tarkoitukseen.

Sopimuslisenssillä tarkoitetaan tekijänoikeuslaissa lain säännöstä, jolla tekijänoikeuden yhteisvalvontajärjestön antama käyttöluupa (lisenssi) tiettyjen aineistojen käyttöön oikeuttaa luvan saajan käyttämään luvan tarkoittamassa laajuudessa myös sellaisia aineistoja, joiden oikeudenhaltijoita luvan antanut tekijänoikeusjärjestö ei edusta. Sopimuslisenssisäännökset siis laajentavat lisenssin ulottuvuutta ja sitovuutta myös sivullisiin, jotka eivät ole sopimussuhteen osapuolina. Sopimuslisenssien vaikutuksia ovat käyttäjän riskin poistaminen tahattomista oikeudenloukkauksista ja mahdollistaa aineistojen käytön kohtuullista korvausta vastaan. (Harenko et al, 2006, 239)

Hallituksen esityksessä (28/2004) eritellään tarkemmin yleisön saataviin saattamisen erilaisia tapoja. Ensimmäinen alakohdista on yleisölle välittäminen:

Teos saatetaan yleisön saataviin johtimitse tai johtimitta. Välittämisestä on kysymys, kun välittäminen alkupiste ja yleisöön kuuluvat henkilöt sijaitsevat välimatkan päässä toisistaan. Yleisölle välittämistä on mm. teoksen

saattaminen yleisön saataviin tietoverkon välityksellä. Yleisön ja alkulähteen välimatka voi olla pidempi tai lyhyempi, ja välittäminen voi tapahtua esim. samoissa tiloissa oleville yleisöön kuuluville henkilöille yhden tai useamman päätteen avulla. Välittämistä on elävän esityksen välittäminen mikrofonien tai kameroiden avulla yleisölle, joka ei ole välittömästi läsnä. Myös pyynnöstä tapahtuva välittäminen sisältyy yleisölle välittämistä koskevaan määritelmään samoin kuin tilanne, jossa tietoverkkoon kytkeytynyt käyttäjä sallii tietokoneen muistilaitteensa sisällön käyttämisen tietoverkon välityksellä. Pelkkä laitteiden ja internet-yhteyden tarjoaminen käytettäväksi ei ole välittämistä.

Hallituksen esitys käsittelee myös julkista esittämistä, joka voi seurata yleisölle välittämistä:

Teos esitetään julkisesti, kun se saatetaan läsnä olevan yleisön kuultavaksi tai nähtäväksi joko elävänä esityksenä tai tallenteella teknisten apuvälineiden kuten kaiuttimien, kuvaruudun tai videoprojektorin avulla. Julkista esittämistä on myös teoksen saattaminen samanaikaisesti useiden henkilöiden saataviin henkilökohtaisen kuvaruudun tai kuulokkeiden välityksellä esim. kirjastoissa tai kielistudioissa. Jos henkilö kuitenkin itse voi määrätä ajankohdan, jolloin hän saa teoksen nähtäville tai kuultaville, kysymyksessä on pyynnöstä tapahtuva yleisölle välittäminen. Esityksessä on todetaan, ettei julkinen esittäminen riipu teoslajista. Esimerkkinä käytetään valokuvan, digitaalisen kuvatiedoston tai ko. teoksiin sisältyvän teoksen kuvan projisoimista teknisen apuvälineen avulla läsnä olevalle yleisölle, joka on julkista esittämistä.

1 momentti on opetustoimintaa ja tieteellistä tutkimusta koskeva yleinen sopimuslissenssisäännös. Se kattaa kaikki teoslajit ja sallii kappaleiden valmistamisen mitä tahansa valmistustapaa käyttäen, mukaan lukien digitaaliset valmistustavat. (Harenko et al, 2006, 112)

1 momentti sallima yleisölle välittäminen tarkoittaa että oppilaitos voi välittää avoimessa tai sisäisessä tietoverkossaan audiovisuaalista tai mitä tahansa muutakin aineistoa, johon sisältyy tekijänoikeudellisesti suojattuja teoksia. Koska kyse on sopimuslissenssisäännöksestä, edellyttää käyttö aina, että oppilaitos tai sen omistaja (valtio, kunta) on tehnyt välittämistä koskevan sopimuksen 26 §:ssä tarkoitetun järjestön kanssa. (Harenko et al, 2006, 112-113)

Lain 14 §:n 2 momentin mukaan opetustoiminnassa saa äänen tai kuvan suoran talteen ottamisen avulla valmistaa kappaleita opettajan tai oppilaan esittämästä julkistetusta teoksesta opetustoiminnassa tilapäisesti käytettäväksi. Siten valmistettua kappaletta ei saa käyttää muuhun tarkoitukseen. 2 momentin teksti ei muuttunut tietoyhteiskuntadirektiivin myötä.

Lain 14 §:n 4 momentissa todetaan, että tekijä voi kieltää 1 momentin mukaisen kappaleen valmistamisen tai teoksen välittämisen. Kielto-oikeutta ei ole hallituksen esityksissä perusteltu, vaan niissä todetaan kielto-oikeuden takaavan sen, että yksittäiset opettajat tai muut tekijät voivat halutessaan itse lissensoida aineistonsa opetuskäyttöön.

Kontkanen (2006, 119-120) pohtii väitöskirjassaan, että koska ehdotetuissa säännöissä ei kielletä kielto-oikeuden siirtämistä, voidaan lähteä siitä, että tekijä voi määräysvaltansa perusteella siirtää kielto-oikeuden edelleen muiden oikeuksien tavoin. Kontkanen olettaa, että lähtökohtaisesti tekijän tai tekijänoikeuden haltijan tulisi ilmoittaa kiellosta sopimuslissenssejä myöntävälle organisaatiolle.

Sivistysvaliokunta toteaa mietinnössään (6/2005) että kielto-oikeus voi aiheuttaa opetukselle käytännön ongelmia. Kielto-oikeus jättää epäselväksi, mikä aineisto on 14 §:n ensimmäisen momentin mukaan käytettävissä. Kontkanen (2006, 124) toteaa, että jos kielto-oikeuden käyttämistapaa ei täsmennetä, on käytännössä syytä sopia oikeuksista tekijän kanssa, jos halutaan olla täysin varmoja siitä, miten eri aineistoja voi yliopisto-opetuksessa käyttää. Sopimusten tekeminen on kuitenkin hankalaa ja vaatii asiantuntemusta ja resursseja.

5.5.2 Teoksiin viittaaminen

Yleinen sitaattioikeutta koskeva säännös on Tekijäl 22 §:ssä, jonka mukaan julkistetusta teoksesta on lupa hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Tekijäl 8 §:n 1 momentin mukaan teos katsotaan julkistetuksi, kun se on luvallisesti saatettu yleisön saataviin. Luvallisuudella tarkoitetaan tekijän suostumusta teoksen saattamisesta yleisön saataviin.

Lakitekstissä mainittu ”hyvän tavan mukaisuus” tarkoittaa sitä, että lainaamisen tulee toteuttaa nk. vetoamisfunktio. Kivimäki (1966, 84) kuvaa funktiota: ”Tämä funktio sisältää oikeuden toisen henkilön teoksen toisintamiseen, arvostelemiseen tai edelleen kehittämiseen tarkoituksessa, joka on omiaan helpottamaan uuden teoksen valmistamista. Toisin sanoen siteerauksen tulee, ollakseen oikeutettu, olla apuna henkisessä luomistyössä.”

Linkkejä voi käsitellä myös sitaattisäännöksen avulla. Sitattioikeutta ei rajoitettu teoslajien mukaan, joten sitä voisi soveltaa lainauksista myös tietoverkkoympäristössä. Toisaalta hakulinkki, joka on oikeastaan vain osoiteviittaus, ei liene ole sitaatti. Sitä käytettäessä ei lainata toisen tekstiä tai muuta suojattua aineistoa oman työn yhteyteen. Kyse on lähinnä

lähdeviittaukseen verrattavasta merkinnästä. Sen sijaan kehyslinkeissä arviointi voisi olla toisenlainenkin. (Sorvari, 2002, 325)

Tekijänoikeusneuvosto toteaa lausunnossaan (2007:12) että hyvä tapa internet-palveluiden osalta on suurilta osin linjaamatta oikeuskäytännössä. Tilanne on sama Suomessa, EU:ssa ja tekijänoikeusneuvoston lausuntokäytännössä. Linjaukset tulevat täten muodostumaan hiljalleen konkreettisten tapausten kautta. Neuvosto toteaa myös, että TekijäL 22 §:n sitaatteja koskeva säännös ei ole soveltamisalaltaan rajattu tiettyyn viestintämuotoon. Säännös voi täten tulla sovellettavaksi myös internet-palvelun osalta. Sitaatin on täytettävä nk. vetoomusfunktio, mikä tarkoittaa että sitaatin käyttämisellä on oltava jokin perusteltu syy sen kirjoituksen tai muun kokonaisuuden kannalta, johon ko. sitaatti on liitetty. Pelkkä sitaatin käyttö sellaisenaan ei ole mahdollista.

Tekniikan kehittyminen on mahdollistanut helposti käytettävät digitaaliset sitaatit ja sen, että eri teoslajeja voidaan yhdistää toisiinsa digitaalisessa muodossa esimerkiksi multimediasa. Siteeraaminen on digitaalitekniikan avulla helpottunut ja lisääntynyt samanaikaisesti kun digitaalisessa muodossa olevan aineiston taloudellinen merkitys on kasvanut. (Rajala, 1997, 79) TekijäL:n esitöiden mukaan sallitun lainauksen laajuutta määriteltäessä on otettava huomioon lainauksen tarkoitus ja lainatun osan ja koko teoksen laajuuden välinen suhde. (Komiteanmietintö 1953:5, 56)

Tekijänoikeusneuvosto on ottanut lausunnossaan 2002:11 kantaa musiikkisitaattien käyttämiseen musiikin verkko-opetuksen yhteydessä.

Tapauksessa pyydettiin ohjeistusta musiikin käytöstä verkko-opetuksessa ja erityisesti mahdollisuuksista siteerata musiikkia verkko-oppimisympäristöissä.

Neuvosto totesi, että musiikin käyttö verkko-opetuksessa tuo mukanaan vielä ratkaisemattomia tekijänoikeudellisia kysymyksiä. Opiskelu verkossa on yliopistojen varsinaisille opiskelijoille ilmaista ja tapahtuu käytännössä yliopiston laitoksen sisällä salasanoin suojatun liittymän takana. Teknisesti on mahdollista rajoittaa musiikin käyttö verkko-opetuksessa yliopiston intranettiin, yliopiston sisäiselle palvelimelle. Tekijänoikeusneuvosto myös totesi, että verkko-opetukselle on ominaista teosten tai niiden osien tallentaminen yliopiston www-palvelimelle ja että niitä saatetaan opiskelijoiden saataviin tietoverkon välityksellä. Täten opetustoimintaa koskevia TekijäL 2 luvun rajoitussäännöksiä, kuten opetuksessa käytettäväksi tarkoitettuja kokoomateoksia koskevaa TekijäL 18 §:n säännöstä, ei voitu soveltaa verkko-opetukseen, sillä 18 § kattaa ainoastaan kappaleiden valmistamisen, eikä koske lainkaan teosten saattamista tietoverkon välityksellä opiskelijoiden saataviin. Lausunnossaan tekijänoikeusneuvosto totesi, että musiikkisitaatteja voidaan käyttää verkko-opetuksessa esimerkiksi musiikkitieteellisen tekstin yhteydessä siinä esitettyjen asioiden havainnollistamiseksi.

Lausunnossaan 2002:16 tekijänoikeusneuvosto käsitteli videoleikkeitä sitaatteina verkko-oppimisympäristöissä.

Kyseisessä tapauksessa arvioitiin että dokumenttien teoriaa käsittelevään verkko-oppimisympäristöön esimerkiksi liitetty kolmen minuutin mittainen dokumenttifilmi ylittää teostasoon ja ettei sen ottamista kokonaisuudessaan opetusmateriaaliin ilman elokuvan tekijän ja tuottajan lupaa voida pitää sitaattioikeuden käyttämisenä. Neuvosto toteaa kuitenkin ettei mitään yleisiä sääntöjä sallittujen

sitaattien pituudesta tai määrästä ole olemassa, vaan asia on aina ratkaistava tapauskohtaisesti. Lopputuloksen ja käytettyjen sitaattien suhde määrittää sen, onko kyse sitaattioikeuden sallitusta käytöstä.

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä (28/2004) on todettu, ettei verkkosivujen linkittäminen toisiinsa siten, että käyttäjä seuraamalla linkkiä siirtyy sivulta tai sivustosta toiseen, ole tekijänoikeudellisesti merkityksellinen toimi. Kun linkkien avulla tuodaan suojattua aineistoa linkittäjän sivun osaksi, valmistetaan aineistosta kappale ja tapahtuu tekijänoikeudellisesti merkityksellinen toimi. Tällöin linkittämiseen on hankittava oikeudenhaltijan lupa.

5.5.3 Opetuksessa käytettävät kokoomateokset

Tekijänoikeuslain 2 luvun 18 § käsittelee opetuksessa käytettäviä kokoomateoksia. Sen mukaan opetuksessa käytettäväksi tarkoitettuun, painamalla tai vastaavin menetelmin valmistettuun kokoomateokseen saa ottaa vähäisiä osin kirjallisesta tai sävellysteoksesta kun teoksen julkaisusta on kulunut viisi vuotta. Jos teos ei ole laaja, voi teosta käyttää kokonaisuudessaan kokoomateoksen osana. Tekstiin liittyen saadaan ottaa myös kuva julkistetusta taideteoksesta.

Tekijänoikeusneuvosto käsitteli 18 §:ää lausuntonsa 2002:11 yhteydessä. Siinä oli kysymys musiikkiedostojen käyttämisestä verkko-opetuksessa 18 § mukaisesti. Lausunnon mukaan 18 §:ää ei voi soveltaa verkko-opetuksessa.

Neuvosto totesi, että 18 § koskee vain kirjallisia tai sävellysteoksia. Sen perusteella ei voi kokoomateokseen sisällyttää 45 ja 46 §:n nojalla suojattuja esittävien taiteilijoiden ja äänituottajien tallenteita. Neuvosto linjasi

myös, ettei tekijänoikeuslain 18 §:ää voida soveltaa verkko-opetuksessa käytettävien kokoomateosten luomiseen ja käyttämiseen opetuksessa. Pykälä antaa oikeuden vain kappaleen valmistamiseen, ei teosten tai teosten osien saattamiseen yleisön saataviin.

Kokoomateoksia ei siis voi tuottaa verkkoympäristöihin 18 §:n nojalla digitaalisessa muodossa.

6 TEKIJÄN OIKEUKSIEN RAJOITTAMINEN TYÖSUHTEEN PERUSTEELLA

Tämän tarkastelun kohteena on tekijänoikeuden asema työ- tai virkasuhteessa. Lähtökohtana on työsuhde, johon sovelletaan työsopimuslakia. Tämän lain mukaan työsopimus on sopimus, jolla työntekijä tai työntekijät yhdessä työkontana sitoutuvat henkilökohtaisesti tekemään työtä työnantajan lukuun tämän johdon ja valvonnan alaisena palkkaa tai muuta vastiketta vastaan. Valtion virkamieslain mukaan virkasuhde on julkisoikeudellinen palvelussuhde, jossa valtio on työnantajana ja virkamies työn suorittajana. Vastaavaan tapaan säädetään kunnallisesta virka- ja työsopimussuhteesta. Tässä työssä ei tarkastella tällaisen palvelussuhteen ulkopuolella muussa sopimussuhteessa toimivia.

Haarmanin (2005, 234) mukaan suuri osa tekijänoikeussuojaa nauttivista teoksista luodaan toisen palveluksessa. Tekijänoikeuslakiin ei kuitenkaan sisälly – muuatta yksityissäännöstä lukuun ottamatta – erityisiä säännöksiä siitä, kenelle tekijänoikeus näissä tapauksissa kuuluu ja miten sitä voidaan hyödyntää.

Työsuhdetekijänoikeutta ei laissa ole säännelty tietokoneohjelmia lukuun ottamatta. Henkilö, joka tuottaa työsuhteessaan tekijänoikeuslailla suojattavia teoksia voi sopia työnantajansa kanssa siirtyvätkö oikeudet ja missä laajuudessa työnantajalle. Käytännössä tällaiset sopimukset ovat harvinaisia. Sääntö, että tekijänoikeus syntyy sille, joka on luonut teoksen pitää paikkansa myös siinä tapauksessa, että teos on luotu toisen palveluksessa ja työvelvoitteiden täyttämiseksi. Työoikeuden periaate on päinvastainen: työn tulos kuuluu työnantajalle. Tekijänoikeudellisen ja työoikeudellisen dilemman ratkaisuksi suositellaan eräänlaista keskitien sääntöä: työsuhteen tarkoituksen toteuttamiseksi työnantaja saa työntekijänsä työsuhteessa luomaan teokseen normaalin toimintansa edellyttämän käyttöoikeuden. Muita tekijänoikeuksiaan työntekijä saa

käyttää hyväkseen edellyttäen etteivät muut työsuhteeseen liittyvät velvoitteet (kuten kilpailukiello) sitä estä. (Haarman, 2006, 86-87) .

Harengon (2001) mukaan tulkintalähtökohta kiistaan on se, että oikeudet siirtyvät työnantajalle tämän tavanomaisen toimialan edellyttämässä laajuudessa.

Vallitseva oikeustila tekijänoikeuden siirtymisen suhteen on, että kun yleissäännökset puuttuvat, on johtoa haettava työsuhteen tarkoituksesta, toimialalla noudatettavasta käytännöstä ja muista asiaan vaikuttavista olosuhteista. Tilannetta voidaan kuvata niin, että työsuhteen tarkoituksen toteutumiseksi työnantaja saa työntekijän työsuhteessa luomaan teokseen normaalin toimintansa edellyttämän käyttöoikeuden. Käytännössä tekijänoikeuden siirtyminen työnantajalle työsuhteessa on kuitenkin laajalti järjestetty sopimuksen, yleensä työehto- ja työsopimuksin. (Nurmi, 2002, 3)

Tekijänoikeuslain viimeisimmän uudistamisen valmisteluvaiheessa tehtiin selvitys tekijänoikeuden asemasta työ- ja virkasuhteissa. Selvityksessä (2002:22) tutkittiin mahdollisia sääntelytarpeita ja sen teki oikeusministeriön ylijohdaja Pekka Nurmi. Nurmi toteaa, että tapahtuneesta teknisestä ja muusta kehityksestä huolimatta selvitys ei riittävästi tukenut sitä, että tässä vaiheessa olisi ryhdyttävä lainsäädäntötoimiin. Hallituksen esityksen mukaan on edelleen syytä arvioida lainsäädännön muuttamisen tarvetta. Esitystä säännöiksi ei kuitenkaan tehty.

6.1 Lähtökohtana työntekijän oikeudet

Jukkaran (& Poutala, 1999, 74) mukaan opetuksen valmistamisen yhteydessä syntyneeseen materiaaliin on tekijänoikeudellisen arvioinnin sijasta sovellettava sopimus- ja työoikeudellisia arviointiperusteita. Kun opettajan työtehtävistä ei ole erikseen säädetty, niistä ja maksettavista

korvauksista on jotenkin sovittava. Joissakin virka- ja työehtosopimuksissa on sovittu valmistelutyön korvaamisesta. Normaalista valmistelutyöstä on erotettava koko kurssin tai opetuskokonaisuuden opetussisällön rakentaminen ja opetusmateriaalin laatiminen (kokoamisen sijaan). Tällaisen työn ei voi katsoa kuuluvan opettajan työhön, ellei siitä ja maksettavasta korvauksesta ole edelleen sovittu.

Jukkaran (& Poutala, 1999, 89) mukaan virkaan, toimeen tai muuhun opettajan tehtävään ei kuulu tunnin, kurssin tai muun opetuskokonaisuuden valmistelun lisäksi opetusmateriaalin valmistaminen. Kun opetusmateriaalin valmistamisen ei voida katsoa kuuluvan opettajan normaaliin työhön, opettajan valmistaman materiaali tekijänoikeuksien ei voida katsoa siirtyneen työnantajalle, vaikka materiaali olisi laadittu työtä varten, ellei asiasta ole erikseen sovittu.

Hugenholtz (& Guibault, 2004, 1-2) toteavat tekijänoikeuksia omaavien sisällöntuottajien asemaa pyritään usein kahlitsemaan sopimuksin, jotka siirtävät oikeudet hyvin laajasti teosten jakelijoille. Yksi syy tähän ovat uudet digitaalitekniikan mahdollistamat jakelumuodot, joiden avaamisen mahdollisuuksien takia jakelijat pyrkivät saamaan oikeudet kaikkiin digitaalitekniikan mahdollistamiin jakelutapoihin ja –tekniikoihin.

6.2 Työnantajan oikeudet

Tekijänoikeuslakiin ei sisälly yleisiä säännöksiä työsuhdetekijänoikeudesta. Näin osapuolilla on mahdollisuus sopia yksilöllisesti tai kollektiivisesti tekijänoikeuden siirtämisestä. Tällaisia sopimuksia koskevat (yleisten sopimusoikeudellisten sääntöjen ohella) tekijänoikeuslain yleiset määräykset oikeuden luovutuksesta (TekijäL 27-29 §). Harvinaista ei myöskään ole, että oikeuksien siirtymisen katsotaan tapahtuneen konkludenttisin sopimuksin. (Haarman, 2005, 322)

Yleisenä voitaneen pitää ajattelumallia, jonka mukaan työnantaja saa sopimusten puuttuessa työntekijänsä luomaan teokseen normaalin toimintansa edellyttämän käyttöoikeuden. Muita tekijänoikeuksiin työntekijä saa käyttää hyväkseen edellyttäen, ettei olosuhteisiin liittyvät velvoitteet (kuten kilpailukiello) sitä estä. Vaikka malli on saanut kirjallisuudessa paljon kannatusta, ei sitä ole Suomessa saatettu korkeimman oikeuden punnittavaksi. Se oikeus, jonka työnantaja mallin mukaan sopimuksen puuttuessa työntekijänsä teokseen saa, on yleensä eksklusiivinen. On vaikea ajatella, että työntekijällä olisi oikeus kilpailla tuotteestaan työnantajansa kanssa. (Haarman, 2005, 323)

Työnantajan edun mukaista on, että tekijänoikeuksien siirtyminen työnantajalle on sovittu selkeästi työsopimuksessa tai alalla noudatettavassa työehtosopimuksessa. Jos näin ei ole, työsopimusta tulisi täydentää ennen ongelmatilanteiden syntymistä. (Tarkela, 1998, 50)

Digitaalisessa ympäristössä tekijän oikeuksien loukkauriski kasvaa ja tekijän oikeuksien vahvistamista pidetään perusteltuna. Tekijänoikeuden painoarvo suhteessa muihin oikeuksiin voi myös kasvaa, kun ristiriitaisia oikeuksia joudutaan sovittamaan yhteen. Tekijänoikeudesta johdatettaville periaatteille voi olla perusteltua antaa etusija. (HE 28/2004, 7)

6.3 Yliopiston oikeudet työnantajana opetustoiminnassa

Tekijänoikeuskomitea on tarkastellut IV osamietinnössään (KM 1987:7) tekijänoikeuden siirtymistä eri aloilla. Komitea totesi esiintyvän sellaisia työ- ja virkasuhteita, joissa tekijänoikeus kuului käytännöllisesti katsoen kokonaan työnantajalle tai asianomaiselle julkishenkilölle. Esimerkiksi silloisen maanmittaushallituksen tapauksessa, jossa karttoja valmistavien henkilöiden oikeuksien katsottiin kokonaisuudessaan siirtyvän työnantajalle. Tekijöiden nimiäkään ei yleensä mainittu karttojen yhteydessä. Toista ääripäätä edustivat yliopistot, joissa opettajien ja

tutkijoiden tekijänoikeuksien ei ollut lainkaan katsottu siirtyvän työnantajalle.

Simojoki (et al, 1999) toteaa kyseessä olevan vain nykyisen opetuskäytännön perusteella vakiintuneen tulkinnan. Toimintatapojen muuttuessa tulkinta voi muuttua tai tekijänoikeuksista voidaan sopia toisin. Myös Haarman (2005, 322) mainitsee viime vuosian eri puolilla maailmaa heränneen keskustelun siitä, tulisiko yliopistolle siirtyä jossakin laajuudessa käyttöoikeus opettajien ja tutkijoiden työssään luomiin tekijänoikeussuojaa nauttiviin teoksiin.

6.3.1 Tekijänoikeuslain 40 b §

Vuonna 1991 voimaan tulleella uudella tekijänoikeuslain 40 b §:llä (34/1991) lakiin sisällytettiin työsuhteessa valmistettuja tietokoneohjelmia koskeva säännös. Sen mukaan oikeus työ- tai virkasuhteessa luotuun tietokoneohjelmaan siirtyy työnantajalle, jollei toisin ole sovittu. Poikkeuksena tästä yliopistojen ja muiden korkeakoulujen palveluksessa olevien opettajien ja tutkijoiden tekemien ohjelmien oikeudet säilyvät tekijöillä itsellään. Sanamuotoa täsmennettiin lailla 418/1993 koskemaan ”korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaa tietokoneohjelmaa”. Muutos liittyi lainsäädännön saattamiseen direktiivin 91/250/ETY mukaiseksi ETA-sopimuksen voimaantulon johdosta.

Tietokoneohjelman oikeuksien siirtyminen kattaa paitsi varsinaiseen ohjelmaan liittyvän oikeuden myös ohjelmaan sisältyviin muihin teoksiin, kuten tekstitiedostoihin, liittyvät oikeudet. Säännöksen mukaan työnantajalle siirtyvät tietokoneohjelman oikeuksien lisäksi myös oikeudet ohjelmaan välittömästi liittyvään teokseen, kuten ohjelmakuvauksiin ja tukimateriaaliin ja muuhun ohjelman dokumentaatioon. (Harenko et al,

2000, 343) Tällainen tukimateriaali voi olla verkko-oppimisympäristössä jaeltavaan oppimateriaalia.

Sääntelyä laajennettiin vuonna 1998 voimaan tulleella tekijänoikeuslain 40 b §:n muutoksella (250/1998) koskemaan myös työsuhteessa luotuja tietokantoja. Hallituksen esityksessä (170/1997 vp) asiaa perusteltiin tietokoneohjelmien ja tietokantojen samankaltaisuudella tekijänoikeudellisessa mielessä sekä poikkeuksien tarkkarajaisuudella.

Käytännössä korkeakoulumaailmassa esiintyy paljon tulkintaongelmia siitä, kuuluuko jokin toiminta poikkeuksen piiriin vai ei. Tulkintaongelmilta voi välttyä vain sopimalla oikeuksista hankekohtaisesti.

Lainvalmistelutyössä ei myöskään ole tarkemmin määritelty mitä tarkoitetaan korkeakoululla. Pykälän säätämiseen aikaan Suomessa oli vain yliopistoja ja korkeakouluja, mutta ei erillisiä ammattikorkeakouluja. Poikkeusta ei sovellettane ammattikorkeakouluihin, mutta asiaa koskevaa oikeuskäytäntöä ei kuitenkaan ole. (Harenko et al, 2006, 345)

6.3.2 Opettajan asema ja oikeudet yliopistossa

Opettajalla on tieteen vapauteen perustuva oikeus päättää opetuksesta, valita opetuksen aihe ja opetustapa. Opettajalla ei periaatteessa ole velvollisuutta valmistaa opetusmateriaalia, vaan hän voi tehdä niin halutessaan itsenäisessä asemassaan – ei siis työnantajan ohjauksessa. (Miettinen, 2001, 286-287)

Kontkanen (2006, 188) pohtii väitöskirjassaan yliopiston roolia vastaavana työnantajana. Tällöin yliopistolla on oikeus asettaa opettajan työlle raamit, joiden sisällä opettajan tulee toimia. Vaikka opettajalla on oikeus valita opetustapa ja keinot välittää opetuksen sisältö opiskelijoille, opettajalta voidaan edellyttää pedagogisia taitoja ja erilaisten opetustilanteiden hallitsemista siten, että opiskelijoille on välitettävä vähintään tietynsisältöinen asiakokonaisuus. Opettajan oikeudet vaikuttavat tällöin

pääsääntöisesti periaatteena. Yliopistolla on ainakin osin oikeus määrätä opettajan työstä, ja olisi mahdollista katsoa opettajan osittain tekevän työtä työnantajan valvonnan alla ja työnantajan lukuun.

On myös kysymys siitä, miten opettajan tekemää työsopimusta voidaan tulkita: kuuluuko opetusaineiston valmistaminen työsopimuksen mukaisesti, työnantajan määräysvallan alaisiin tehtäviin vai kuuluuko opettajan tehtäviin vain opetus, jolloin opetusmateriaalin valmistaminen jää työnantajan määräysvallan ulkopuolelle. Opettajan työsopimusta voisi olla mahdollista tulkita siten, että opettaja on hiljaisesti hyväksynyt jonkinlaisen työsuhteeseen perustuvan aineiston valmistamisvelvollisuuden. (Kontkanen, 2006, 189)

Kontkanen (2006, 193) toteaa myös, että jos yliopistolla katsottaisiin olevan työsuhteen perusteella käyttöoikeus oppimateriaaleihin, ja jos työnantajan normaalitoimintaa harjoitetaan sekä analogisessa että digitaalisessa ympäristössä (verkko-opetus), pitäisi työnantajan käyttöoikeuden käsittää lähtökohtaisesti molemmat ympäristöt. Aineiston muuntelu verkko-opetuksessa on välttämätöntä. Verkko-opetuksessa muuntelu tapahtuu ympäristöstä johtuvista syistä eikä aineistoa pääsääntöisesti jouduta muokkaamaan olennaisesti. Muuntelu on tällöin hyvän tavan mukaista. Jos yliopiston katsottaisiin saavan oikeuksia työnantajana, voitaisiin yliopistolla katsoa olevan oikeus myös muunnella aineistoa verkko-opetuksen edellyttämässä laajuudessa.

Simojoki (et al, 1999) toteaa, että laitoksissa voidaan sopia virkasuhteessa olevien opettajien ja tutkijoiden opetusvelvollisuuden laajuudesta ja sen toteuttamistavoista. Tällöin laitostasolla voisi sopia myös siitä, että opettaja hoitaa opetusvelvollisuutensa esimerkiksi valmistamalla verkkoon oppimateriaalia tai pitämällä kurssin tietoverkon välityksellä. Kun näin on sovittu, yliopistolle siirtyy vähintään rinnakkainen käyttöoikeus näin tehtyyn oppimateriaaliin, sillä materiaali on selvästi tehty osana virkatehtäviä siinä

tarkoituksessa, että yliopisto voi käyttää materiaalia tarkoittamallaan tavalla.

Työsuhteessa olevien tutkijoiden ja opettajien kanssa on verkossa julkaistavan oppimateriaalin valmistamisesta sovittava aina erikseen. Jos yliopisto on antanut työsuhteessa olevalle henkilölle tehtäväksi oppimateriaalin valmistamisen verkkoon, siirtyy yliopistolle sen normaalissa toiminnassa tarvitsemat tekijänoikeudet. (Simojoki et al, 1999)

7 KORVAUS TEKIJÄNOIKEUKSIEN RAJOITTAMISESTA TAI SIIRTÄMISESTÄ

Yliopistoiden tekijänoikeuksien haltijoiden oikeus korvaukseen ei lähtökohtaisesti eroa muista toiminta-aloista. Tekijöillä on oikeus edellyttää korvausta, jos he siirtävät oikeuksiaan.

Kontkasan (2006, 199) mukaan tekijän oikeus korvaukseen tulee lähtökohtaisesti sovellettavaksi myös työsuhteessa. Työsuhteessa työnantaja saa kuitenkin työsuhteesta johtuvia oikeuksia työntekijän tekijänoikeuden alaiseen materiaaliin. Työnantajan oikeudet ovat siinä laajuudessa, kuin aineiston valmistaminen kuuluu työntekijän normaaleihin tehtäviin. Työsuhteen perusteella työnantaja saa enemmän oikeuksia aineistoon kuin esimerkiksi tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiin perustuvissa käyttötilanteissa. Tekijän oikeus korvaukseen voi olla yhteydessä hänen työsuhteesta saamaansa korvaukseen ja näin olla pienempi kuin muussa yhteydessä. On myös mahdollista, ettei tekijällä ole lainkaan oikeutta erilliseen korvaukseen.

Tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 36 kohdassa todetaan, että jäsenvaltiot voivat halutessaan säätää sopivasta hyvityksestä tilanteessa, jossa halutaan säätää rajoitteita opetuksen havainnollistamiseksi. Suomessa on lähdetty siitä, että tekijällä on pääsääntöisesti oikeus korvaukseen, kun tekijänoikeuden alaista aineistoa käytetään opetuksessa ja tutkimuksessa (Kontkanen, 2006, 200). Tekijänoikeuslain 14 §:n 1 momentin mukaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä tutkimuksessa ja opetuksessa sovitaan sopimuslisenssissä.

7.1 Korvauksen määrittely yliopisto-opetukseen tehdyn aineiston osalta

Opetusaineisto on useimmiten valmistettu opetusta varten.

Tiedeyhteisössä työn tuloksia ei arvioida ensisijaisesti rahassa. Kun opettajan valmistamaa aineistoa käytetään hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti mainitsemalla aineiston tekijä, saa opettaja nimeään tunnetuksi. Aineiston käyttämisestä opettajalle aiheutuva haitta pienenee. Haitta ei kuitenkaan pienene välttämättä vähäiseksi. Aineiston käyttöön liittyvät erityisolosuhteet, opettajan nimen leviäminen yliopistoyhteisössä ja siitä opettajalle välillisesti tuleva hyöty on otettava huomioon korvausvelvollisuutta arvioitaessa. (Kontkanen, 2006, 204)

Kontkanen (2006, 204-205) jatkaa, että opetuksen yhteydessä on mahdollista katsoa, että yliopisto osittain saisi käyttöoikeuksia työsuhteen perusteella työnantajana. Työnantajalla ei ole velvollisuutta välttämättä maksaa erillistä korvausta tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä, jos voidaan katsoa, että korvaus on yhdistettävissä tekijän työsuhteesta saamaan korvaukseen.

Simojoki (et al, 1999) ovat pohtineet verkkojulkaisemista maksettavan korvauksen määräytymistä. Korvaus voi olla kertaluontoinen, tai aikaan tai käyttäjämäärään sidottava korvaus. Näistä selkein on kertakorvaus, sillä vaikka käyttäjien kontrollointi joko sivuston käyttäjämäärien tai opintojaksolle osallistuvien opiskelijoiden määrän mukaan on mahdollista, muodostuu järjestelmästä helposti kankea.

Käytännössä odotetaan ja edellytetään, että ainakin jonkinlainen ilmainen käyttö on sallittua. Kontkasan (2006, 206) mukaan opetusministeriön verkko-opetusta varten valmistelemassa mallisopimuksessa, jossa sovitaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä yliopiston ja opettajan välillä, on lähtökohtana, että yliopisto saisi käyttöoikeudet ilman erillistä korvausta.

7.2 Tekijän oikeus korvaukseen ja tekniset suojoimenpiteet

Kontkanen (2006, 207-208) toteaa, että korvausvelvollisuutta arvioitaessa on otettava huomioon erilaisten teknisten suojoimenpiteiden käyttömahdollisuus. Toimenpiteitä voidaan käyttää niin, että käyttöä säännellään ja käyttöoikeudesta maksetaan eri tilanteissa erilainen korvaus. Rajaustapoja voisivat esimerkiksi olla aikarajoitus (käyttö sallitaan määrätyksi ajaksi), lukuoikeus (tulostamisesta peritään maksu) tai käyttökertakohtainen rajausta (tietty määrä ilmaisia käyttökertoja, jonka jälkeen peritään korvaus).

Käyttöoikeuden maksuttomuus voi yliopistoyhteisössä olla perusteltavissa vain siltä osin, kun aineiston käyttäminen on välttämätöntä tarkoituksenmukaisen ja tehokkaan tutkimuksen ja opetuksen toteuttamiseksi. (Kontkanen, 2002, 208)

Simojoki (et al, 1999) huomauttavat, että yliopiston oikeutta julkaista teoksia voidaan tapauskohtaisesti rajata esimerkiksi yliopiston sisäverkkoon avoimen internetin sijasta. Tällainen suojaus on teknisesti helppo toteuttaa, mutta yliopiston yleissivistävän tehtävän kannalta luokse pääsyn rajoittaminen on vaikea kysymys.

8 MITEN TEKIJÄNOIKEUSONGELMIA ON PYRITTY RATKAISEMAAN KÄYTÄNNÖSSÄ

Lainsäädäntö ei itsessään tarjoa yksiselitteisiä vastauksia siihen, miten yliopistojen verkko-oppimisympäristöjen tekijänoikeusongelmat kannattaisi käytännössä ratkaista. Lainsäädännön rinnalle tarvitaan käytäntöjä tai sopimuksia, jolla varmistetaan yliopistojen henkilökunnan tuottaman oppimateriaalin laadukas käyttö myös verkko-oppimisympäristöissä.

8.1 Verkko-opetuksen mallisopimukset

Opetusministeriö on julkaissut www-sivuillaan mallipohjia verkko-opetuksen tekijänoikeusasioista sopimista varten. Mallipohjat löytyvät sopimiseen virka- tai työtehtävänä valmistetun aineiston käytöstä, sopimiseen ulkopuolisen tekijän kanssa, yhteishankkeesta sopimiseen liitteineen sekä opiskelijoiden sopimukseen. (Opetusministeriö, 2001)

Sopimuksissa luovutetaan yliopistolle oikeudet käyttää aineistoa vain verkko-opetuksessa. Tekijä saa itse edelleen hyödyntää materiaalia kaikessa tutkimus- ja opetustyössään sekä luovuttaa oikeuksia myös muille tahoille.

Sopimus pohjissa otetaan kantaa yliopistolle luovutettujen oikeuksien mahdolliseen ajalliseen rajoitukseen (määräaikainen vai toistaiseksi voimassa oleva luovutus), yliopistolle annetaan oikeus luovuttaa oikeuksia eteenpäin ja otetaan kantaa maksetaanko tästä luovutuksesta tekijälle erillinen korvaus sekä opiskelijoiden oikeuksiin käyttää ko. sopimuksen alaista aineistoa. Sopimuksen lähtökohtaisena oletuksena on, ettei työsuhteessa tehdystä opetusmateriaalista makseta tekijälle erillistä korvausta. Sopimuksessa voidaan myös erikseen sopia, että työnantaja saa teoksen muuntelu-oikeudet.

Useat yliopistot ovat tehneet opetusministeriön mallipohjien perusteella omia sopimuksiaan, joissa on voitu poiketa paljonkin mallisopimusten sisällöstä. Virtuaaliyliopiston www-sivuilla todetaankin, että opetusministeriön sopimusmallit tarjoavat hyvän pohjan sopimuksen laatimiseen, mutta sopimus pohjia on tarvittaessa täydennettävä ja muokattava tilanteeseen sopivaksi (mm. korvauskysymysten kohdalta, joka mallipohjissa jää avoimeksi).

Kontkanen (2006, 227) toteaa, ettei mallisopimus pohjissa ole käsitelty yliopistoyhteisön tarpeita laaja-alaisesti, vaan mallit on laadittu työsuhteenäkökulmasta. Työsuhdetta laajempi näkökulma on mukana siinä, että yliopistolle on varattu oikeudet luovuttaa käyttöoikeuksia edelleen ainakin määrätyille yhteistyötahoille. Tekijän oikeuksia ei ole haluttu rajoittaa enempää kuin on välttämätöntä, ja tekijälle on lähtökohtaisesti jätetty oikeudet käyttää aineistoa myös itse.

Yliopisto ja tekijänoikeuden haltija voivat sopia tarvittavan julkaisu-oikeuden laajuudesta. Verkojulkaisu-oikeus voi olla yksinomainen tai rinnakkainen. Yliopistolle rinnakkainen ja ei-siirtokelpoinen julkaisu-oikeus on useimmissa tapauksissa riittävä. Muilta osin tekijällä säilyy oikeudet määrätä materiaalista. Oikeudenhaltija ja yliopisto voivat sopia määräaikaikaisesta, pysyvästä tai pysyvästä, mutta peruutettavissa olevasta julkaisu-oikeudesta. (Simojoki et al, 1999)

8.2 Creative Commons –lisensointi

Creative Commons tarjoaa avoimia, ilmaisia lisenssejä tietoverkoissa julkaisevien henkilöiden käyttöön. Lisenssejä löytyy yli 40 kielellä, ja kieliversiot on sovitettu myös kyseisen maan oikeusjärjestelmään. (Hietanen, 2008) Vuonna 2001 perustettu Creative Commons on tällä hetkellä johtava vapaa lisenssijärjestelmä. (Hietanen et al, 2007, 42)

Creative Commons –lisenssi on ilmainen internet-palvelu, jolla voi luoda verkossa julkaistulle sisällölle tekijänoikeuslisenssejä. Lisenssit syntyvät kolmessa muodossa: selkokielisenä versiona käyttäjille, juridisena dokumenttina ja teknisenä dokumenttina. (Hietanen et al, 2007, 43)

Lisenssien helppokäyttöisyyteen on kiinnitetty erityistä huomiota, niiden valitseminen ja teokseen liittäminen tapahtuvat yksinkertaisen verkkopalvelun avulla (Hietanen, 2008)

Vapaa lisensointijärjestelmä ei ole enää vain teoriaa, vaan tosiasia. Perinteisen tekijänoikeusjärjestelmän rinnalle on syntyvässä uusi ekosysteemi, joka haastaa perinteisen ajattelumallit tekijänoikeudesta. (Hietanen, 2008)

Eräs tunnetuimmista ja eniten uutisoiduista opetusmateriaalin vapaasta lisensoinnista on Massachusetts Institute of Technologyn (MIT) ”Open Courseware” –hanke. Sen tavoitteena on saada kaikki MIT:n kurssimateriaali avoimesti ja vapaasti saataville internetiin vuoteen 2007 mennessä (Välimäki, 2003, 3). Tällä hetkellä MIT tarjoaa 1800 opintojaksoa internetin kautta (MIT). Hankkeessa käytetään Creative Commons –lisenssejä (Välimäki, 2003, 3). Merkittävistä yliopistoista myös Harvard on ottanut Creative Commons –lisenssit käyttöön: kaikki sen henkilökunnan julkaisut lisensoidaan näillä (Hietanen, 2008).

Creative Commons –lisensseihin sisältyy perinteisistä lisensseistä poikkeavia piirteitä, jotka on osattava huomioida aineistoja ja lisenssiehtoja käytettäessä. Esimerkiksi tavanomaiset lisenssiantajan vastuulausekkeet eivät yleensä ole käytettävissä tämän tyyppisten lisenssien yhteydessä. Avoimet lisensointijärjestelmät eivät nykyisin ole vain ideologisia vastailmiöitä perinteiselle yksinoikeudelliselle lisensoinnille, vaan vakavasti otettavia liiketoiminnan työkaluja. (Harenko et al, 2006, 5)

Käytännössä käyttäjä voi liittää Creative Commons –lisenssin teokseensa verkkopalvelun kautta, ja valita siihen haluamansa suojaustason. (Hietanen, 2008)

8.3 Sopimuslisenssijärjestelmä

Sopimuslisenssi on tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 18 kohdan mukainen kollektiivinen lupa. Sopimuslisenssijärjestelmä on pohjoismainen erikoisuus. Se on haluttu ottaa käyttöön tapauksissa, joissa on kysymys teosten massahyväksikäytöstä. Järjestelmään liittyvä käytäntö, että sopimukset sitovat myös sellaisia tekijänoikeuden haltijoita, jotka eivät ole edunvalvontaorganisaation jäseniä, ei ole saanut kannatusta muissa EU:n jäsenvaltioissa. (Kur, 2002, s. 20)

Sopimuslisensoseja koskeva perussäännös on tekijänoikeuslain 26 §:ssä. Teosten rajoitusten mukaisesta käyttämisestä on sovittava opetusministeriön hyväksymän, lukuisia tietyn alan Suomessa käytettyjen teosten tekijöitä edustavan järjestön kanssa. Sopimuksen nojalla luvan saanut voi luvan mukaisin ehdoin käyttää sellaista saman alan teosta, jonka tekijää järjestö ei edusta. Järjestö määrittelee teosten käyttämisen ehdot ja maksettavat korvaukset. Jos määräykset eivät tuota järjestön edustamille tekijöille oikeutta henkilökohtaiseen korvaukseen, tekijällä, jota järjestö ei edusta, on oikeus vaatia henkilökohtainen korvaus. Korvauksen suorittaa ko. järjestö. Korvausvaatimus on esitettävä todistettavasti kolmen vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jonka aikana teoksen kappaleiden valmistaminen tai teoksen välittäminen tai lähettäminen tapahtui. (Kontkanen, 2006, 127)

Järjestöt voivat sopia käyttöoikeuksista myös korvauksetta. On huomioitava, että tekijä voi kieltää 14 §:n rajoitussäännöksen mukaisen käytön. Kontkanen (2006, 128) mukaan on mahdollista, että sopimuslisensoseja neuvotteleman järjestön omaksuma korvauskäytäntö

vaikuttaa siihen, miten halukkaasti tekijä haluaa käyttää kielto-oikeuttaan. Toisaalta on otettava huomioon, että mikäli määräykset eivät tuota järjestön edustamille tekijöille oikeutta henkilökohtaiseen korvaukseen, tekijällä, jota järjestö ei edusta, on oikeus vaatia henkilökohtainen korvaus, jonka maksaa järjestö.

Sopimuslisenssi on yksi keino hallita massaluonteista käyttöä, ja se voisi soveltua myös verkko-oppimisympäristöjen korvausvaihtoehdoksi. Näin jokaisessa yksityistapauksessa ei tarvitsisi neuvotella ja tehdä erillisiä sopimuksia. Sopimuslisenssien haasteellisuus on siinä, miten käyttöoikeudesta määritetään kohtuullinen korvaus suhteessa käytön laajuuteen.

Kontkanen (2006, 131) toteaa, että kun käyttöoikeuden ehdot määritellään sopimuslisensseissä, määritellään välillisesti myös se, millä ehdoilla yliopistotutkimusta ja –opetusta tehdään. Laissa pitäisi pystyä määrittämään miten laajasti yliopistojen pitäisi kustantaa oikeuksien turvaamisesta aiheutuvia kuluja, miten tieteen vapauden toteutuminen ja siihen liittyvät oikeudet turvataan ja miten tiedon saatavuus varmistetaan sopimuslisenssitilanteessa. Näiden asioiden ei pitäisi antaa muotoutua edunvalvontaorganisaatioiden sopimuskäytänteiden kautta.

9 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Yliopistojen verkko-oppimisympäristöön tuotetun materiaalin tekijänoikeuskysymyksiin ei ole helppoja tai yksiselitteisiä ratkaisuja. Uudenlaiset jakelukanavat ja opetusmateriaaliformaatit vaikeuttavat yleispätevien johtopäätösten tai ohjeiden laatimista. Ainoa tapa varmistaa opettajan ja yliopiston välinen oikeuksien jakaminen on tehdä kirjallinen sopimus, jossa asiat sovitaan tapauskohtaisesti.

Audiovisuaalisia teoksia käytetään jo nyt opetuksessa monin tavoin. Luentoja lähetetään suorina lähetyksinä internetin kautta ja niitä jaellaan on-demand –tallenteina, joiden katsomisajan käyttäjä voi itse valita. Luentoesitykseen voidaan liittää luennoitsijan powerpoint –esitys tai muu luentomateriaali, ja jaella kokonaisuus sähköisesti. Opintojakson sisältö voidaan esittää myös toimitettuna inserttinä, jossa havainnollistetaan opintojakson teemoja. Insertit voivat olla paitsi opettajan myös opiskelijoiden tuottamia, jolloin tekijänoikeuskysymyksissä ja –sopimuksissa on huomioitava myös opiskelijat. Tällaisia opiskelijoiden tuottamia inserttejä käytetään osana opetusta mm. Lapin ja Oulun yliopistoissa.

Myös verkko-oppimisympäristöjen muoto on muuttumassa. Kun opettaja tänä päivänä useimmiten jakelee verkkomateriaalit perinteisten verkko-oppimisympäristöjen, kuten Blackboard, Moodle tai Optima kautta, tulevaisuudessa jakelutapoja ja –ympäristöjä voi olla käytössä huomattavasti enemmän. Wikiopisto, Second Life, Facebook ja Eduspaces tuovat aivan uusia näkökulmia verkko-oppimisympäristöajatteluun. Nämä tarjoavat uusia mahdollisuuksia jaella uudentyyppistä opetusmateriaalia uudella tavalla.

Jeremy Hiebert (2006) esittää, että tulevaisuudessa oppimisen ytimessä ovat opiskelijan omassa hallinnassa olevat työkalut, joilla he voivat tuottaa, analysoida ja jaella erilaista opintoihin liittyvää materiaalia. Tämä materiaali voi olla luonteeltaan sellaista, josta voisi olla hyötyä

yliopistollekin, jos käytännöt tekijänoikeusasioiden sopimiseen löydetään. Yliopisto-opiskelu tulevaisuudessa voi olla enemmän opiskelijoiden kuin opettajan tuottamaan materiaaliin perustuvaa,

Nykytilanne on jo se, että työvälineet opetuksen kehittämiseen tietoverkoissa ovat vapaasti saatavilla ja sovellettavissa, tietoverkot yhdistävät maailman – pitäisikö tekijänoikeuksien seurata perässä? Voiko taistelua enää voittaa perinteisin ajatuksin tekijänoikeuksien suojaamisesta? (Junkkaala, 2008)

Tekijänoikeuslainsäädäntö perustuu samoihin lähtökohtiin kuin lain säätämisen aikaan 1960-luvulla. Teknologinen kehitys lain voimassaolon aikana on ollut niin merkittävää, että sen vaikutukset näkyvät myös lain uudistustyössä. Kaikkea teknologioissa tapahtuvaa kehitystä ei kirjoiteta eikä kannata kirjoittaa lakiin, sillä kehitys jatkuu. Jos lakiteksti eläisi yhtä nopeasti kuin teknologiset suuntaukset, sitä täytyisi muuttaa vuosittain.

Harengon (et al, 2007, 6) mukaan konservatiivista suhtautumista tekijänoikeudelliseen järjestelmään on perusteltu markkinatalouden argumentein: tekijänoikeuslainsäädännöllä ei tule pyrkiä vaikuttamaan siihen, millaisia sopimuksia alalle syntyy. Näin ajateltaessa tekijänoikeusjärjestelmän tulee ainoastaan luoda riittävät oikeudelliset keinot suojata luovaa työtä ja siihen tehtyjä investointeja.

Yliopistomaailma asettaa omat haasteensa tekijänoikeusasioiden tulkinnalle. Perinteisesti opettajien ja tutkijoiden on katsottu omaavan oikeudet kaikkeen tekijänoikeuden alaiseen oppimateriaaliin, jota he ovat tuottaneet opetuksensa tueksi. Kun muilla aloilla työajalla tehdyn tekijänoikeuden alaisen materiaalin käyttöoikeudet siirtyvät työnantajalle ainakin siinä laajuudessa, että työnantaja voi teoksia käyttää oman toimintansa mukaan parhaalla mahdollisella tavalla, ei yliopistoissa katsota tekijänoikeuksien siirtyvän työnantajalle. Tätä on perusteltu tieteen vapaudella sekä opettajan ja tutkijan itsenäisellä asemalla.

Osin opettajien haluttomuus julkaista oppimateriaalejaan avoimissa tietoverkoissa johtuu juuri materiaalien tekijänoikeuskysymyksistä – osassa oppimateriaaleja on lainattu tai kopioitu laajoja kokonaisuuksia toisen tekijän teoksesta, eikä tätä haluta julkaista. Aiheellinen kysymys on miettiä, voisiko koko tekijänoikeudellista ajattelua korkeakouluissa kääntää ylösalaisin, ja aktiivisesti pyrkiä materiaalien jakamiseen?

Perinteisen tekijänoikeuslainsäädännön rinnalle on syntynyt avointen lisenssien järjestelmä. Tekijät haluavat suojata teoksensa, mutta eivät halua painia monimutkaisen lainsäädännön kanssa. Muualla maailmassa juuri yliopistot ovat avoimien lisenssien käyttöönoton kärjessä, Suomessa yksikään yliopisto ei vielä järjestelmällisesti käytä tätä lisenssintijärjestelmää.

Creative Commons on toistaiseksi suosituin ns. avoimen sisällön (open content) lisensointihanke. Sen taustalla on yhdysvaltalaisia professoreja, joista selvästi näkyvimpänä Stanfordin yliopiston oikeustieteen professori Lawrence Lessig. Hän on julkaissut muun muassa kaksi populaaria kirjaa, joissa maalailtaan tietokoneajan mahdollistaman entistä tiukemman (itse)sääntelyn ja yritysten laajenevan kontrollin uhkaa ihmisten perusoikeuksille. Lessigin renessanssivastaus ongelmiin on Creative Commons, joka tekijänoikeuden kontekstissa raflaavasti lupaa palauttaa tekijöille kadotetun luovuuden ja vapauttaa ihmiset lupapyynnöistä. (Välimäki, 2003, 4)

Uudentyyppiset lisensiointijärjestelmät, kuten Creative Commons, kuvastavat uusia kehitysvirtauksia, liiketoimintamalleja ja aineiston käyttötapoja. Ne eivät kuitenkaan sovellu kaikkiin tekijänoikeudellisiin toimintaympäristöihin. Usein on todettu, että immateriaalioikeudellisen sääntelyn tulisi pysyä teknologianeutraalina: muuten sääntelyä jouduttaisiin aina uudistamaan kun teknologiat muuttuvat. Tätä konservatiivista asennetta on pidettävä oikeana ainakin kansainvälisen tekijänoikeusjärjestelmän näkökulmasta arvioiden. Suomea sitovat

kansainväliset tekijänoikeuden alan sopimukset kytkeneet Suomen tekijänoikeuslainsäädännön yksinoikeusjärjestelmään niin tiukasti ja velvoittavasti, että nopeat muutokset järjestelmään olisivat mahdollisia vain nykyisen omistus-, oikeus- ja markkinajärjestelmän kumoamisella. (Harenko et al, 2006, 5-6)

Vapaan käytön vastustajat ovat väittäneet, että tekijänoikeuden teoksille käy kuten yhteisille laidunmaille, jos omistusoikeus teokseen lakkautetaan. Yhteiset laidunmaat käytettiin historiassa niin tehokkaasti, että ne eivät enää riittäneet kantokyvyltään eläinmäärän lisääntyessä. Seurasi ympäristökatastrofi. Toisaalta vertauksen toimivuus on kyseenalaista, koska yhteisten laidunmaiden käyttäjäjoukko voi nykyään olla tarkasti rajattu ja säädelty. (Leppämäki, 2006, 22)

Samuelson (2007, 11) toteaa, että Creative Commonsin kehittäjät ovat tehneet hyödyllisen palveluksen luomalla kevyen lisenssijärjestelmän, jolla myös amatöörijulkaisijoiden materiaalia voidaan jakaa tietoverkoissa tekijänoikeuden kannalta asianmukaisesti. Kevyellä lisenssillä mahdollistetaan materiaalien jakaminen ja uudelleenkäyttäminen.

Suomen yliopistot eivät vielä käytä laajamittaisesti Creative Commons –lisensointia. Ammattikorkeakoulujen opinnäytetyöprojekti Open Access on pilotoimassa lisensointijärjestelmää. Hietanen (2008) mainitsee esimerkkinä Helsingin yliopiston puheviestinnän aineistot, jotka on jo nyt lisensoitu CC-lisenssein. Opetusministeriön Marja Kylämä (2008) painottaa, että ministeriön rahoituksella korkeakoulujen tulisi nimenomaan tuottaa aineistoja, jotka olisivat mahdollisimman laajasti hyödynnettävissä ja saatavissa. Tätä ajatusmallia Creative Commons –lisensointi tukisi hyvin.

Yhdysvaltalaisista yliopistoissa Massachusetts Institute of Technology (MIT) on valinnut toisin. Yliopisto tarjoaa yli 1800 opintojaksoa materiaaleineen Creative Commons –lisensseillä varustettuna

sähköisessä muodossa avoimessa tietoverkossa. Ajatus tekijänoikeudesta on käännetty toisinpäin – avoimet materiaalit ovat kilpailuetu. Näkyvyys lisää yliopiston ja materiaalin tuottajien tunnettuutta. Kylämän ajatusta seuraten voi myös miettiä mikä on Suomen yliopistojärjestelmän etu pitkällä tähtäimellä, tiukasti suojatut opetuksen tekijänoikeudet vai avoimempi järjestelmä, jossa yliopistot voivat hyvän tavan mukaisesti hyödyntää toisenkin tuottamaa materiaalia? Yliopistojen tulisi jo yliopistolain mukaisesti kehittää ympäröivää yhteiskuntaa ja avoimesti jaettavat materiaalit olisivat tähän vakavasti harkittava vaihtoehto. Yhteistyöllä voidaan saavuttaa kansantaloudellisestikin merkittävämpi tuloksia kuin keskinäisellä kilpailulla.

Välimäki (2003, 1) korostaa, että vapaampien lisenssien kantavana ajatuksena on sopeutuminen internetin pelisääntöihin ja ihmisten käyttäytymismalleihin: sallitaan teosten vapaampi käyttö. Kyse ei suinkaan ole tekijänoikeuslakien hengen vastaisista lisensointimalleista, vaan vapaammatkin lisenssit perustuvat tekijänoikeuteen ja siihen tekijänoikeuslain olettamaan, että teoksen luojalla on yksinoikeus määrätä teoksensa käytöstä.

Yksi Välimäen (2003, 2) mainitsema selkeä lisenssien käyttöalue ovat teokset, joihin halutaan välitöntä palautetta ja ulkopuolista apua. Tunnetuimpia esimerkkejä ovat interaktiiviset uutissivustot ja erilaiset online-ensyklopediat. Nämä sivustot perustuvat käyttäjien kirjoittamiin artikkeleihin ja niiden kommentointiin. Julkaisujen laatu varmistetaan vertaisarvioinnilla: muut käyttäjät arvioivat toisten kirjoittamia artikkeleita sekä niiden saamaa palautetta. Riittävä määrä negatiivisia arvioita johtaa kontribuution poistamiseen.

Tällaiset opiskelun muodot, kuten blogimuodossa pidetyt oppimispäiväkirjat, harjoitustöiden muuttuminen interaktiivisiksi 'uutisryhmiksi' ja yhteisiksi pohdinnoiksi tai reaaliajassa tietoverkossa tapahtuvaksi yhteiseksi työstimiseksi tulevat yleistymään korkeakouluissa.

Tällöin on arvioitava rajataanko keskustelu kyseisen opintojakson sisäiseksi, jolloin se käydään opintojakson omassa verkko-oppimisympäristössä. Keskustelua ja uusien menetelmien käyttöä voidaan myös haluta jakaa laajemmalti – koko yliopiston opiskelijoiden tai kaikkien tietoverkkojen käyttäjien saataville. Tällaisessa työskentelyssä syntyy aivan uuden tyyppisiä teoksia, joilla on vielä useampia tekijöitä kuin edes perinteisillä audiovisuaalisilla teoksilla. Osa tekijöistä on opintojakson opiskelijoita, osa opettajia. Jatkossa tullaan kohtaamaan aivan uudenlaisia tekijänoikeusongelmia siinä, miten yliopistot voivat hyödyntää tällaisessa ryhmätyöskentelyssä syntynyttä sähköistä materiaalia.

Uusi sukupolvi on kasvanut internetin ehdoilla ja tietää sen säännöt: julkaisemalla teoksensa nettiin antaa tekijä sen nettiyhteisön arvioitavaksi, muokattavaksi ja edelleen jaeltavaksi. Näillä periaatteilla esimerkiksi YouTube ja Facebook ovat valloittaneet maailmaa. Tässä ei ongelmaa niin kauan kun tekijät jakavat omia teoksiin, mutta yhteisten teosten tai kokonaan toisten henkilöiden teosten levittäminen on ongelma.

Samuelson (2007, 9) peräänkuuluttaa, että tekijänoikeuslaissa tulisi selkeämmin määritellä seuraavat kolme asiaa. Ensinnäkin, ideat, konseptit tai periaatteet ovat tekijänoikeudesta vapaita eikä niitä voi suojata tekijän- tai muulla immateriaalioikeudella. Toiseksi, faktat, aineisto, tieto ja tietoisuus (knowledge) ovat samoin asioita, joita ei tekijänoikeudella voi suojata. Kolmanneksi myöskään prosesseja, menettelytapoja, systeemejä, toimintamalleja tai tehtäviä eivät kuulu tämän suojan piiriin.

Ajatus on mielenkiintoinen kun sen liittyy osaksi verkko-oppimisympäristöjä. Paitsi opettajan ympäristöön tuottamat materiaalit, myös opetusprosessit, opintojaksojen konseptit tai uudenlaiset tietojen yhdistelytavat voivat olla todellisia innovaatioita. Näillä oivalluksilla voidaan saavuttaa erinomaisia oppimistuloksia, hyvää palautetta opiskelijoilta ja edistää merkittävästi verkko-oppimisympäristöjen käyttöä. Mitään suojaa

kopioinnilta nämä innovaatiot eivät kuitenkaan tekijänoikeuslainsäädännöstä saa.

Samuelson (2007, 15) myös painottaa, että tekijänoikeuslakiteksti tulisi kirjoittaa niin selväksi, että sen ymmärtämiseen ei tarvita lainoppinutta tekijänoikeuden ammattilaista. Tätä ajatusta tulisi soveltaa myös kun yliopistoille laaditaan ohjeistusta tekijänoikeusasioista. Tekijänoikeuksista puhuminen ja niistä sopiminen mielletään hankalaksi ja monimutkaiseksi prosessiksi, jossa tekijälle ei ole aina selvää mitä oikeuksia yliopisto oikeastaan tarvitsee varmistaa esimerkiksi opintojakson materiaalien käyttämisen senkin jälkeen, kun opettaja esimerkiksi vaihtaa työpaikkaa. Nämä oikeudet eivät yleensä mitenkään rajoita opettajan omia mahdollisuuksia hyödyntää materiaalia tulevissa työtehtävissään.

Tekijänoikeuksista sopimista on pyritty helpottamaan laatimalla mallisopimuksia. Opetusministeriön asettama asiantuntijatyöryhmä on laatinut osana koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia –hanketta kolme verkko-opetuksen oppimateriaalia koskevaa mallisopimusta virtuaaliyliopiston käyttöön. Yksi näistä sopimusmalleista on sopimus virka- tai työsuhteessa virka- tai työtehtävänä valmistetusta verkko-opetuksen oppimateriaalista.

Mallisopimuksilla on haettu optimaalista mallia taata sekä opettajalle että yliopistolle oikeudet hyödyntää oppimateriaalia verkkoympäristössä. Opettajalle on tärkeää säilyttää sellaiset oikeudet, että hän voi jatkossakin käyttää materiaalia eri muodoissa ja jakelukanavissa. Mallisopimukseen on tehty paljon yliopistokohtaisia räätälöintejä, mutta ne antavat hyvän pohjan lähteä luomaan selvempää tekijänoikeuksien hallintaa.

Henkilökohtaiset sopimusneuvottelut sitovat sekä yliopiston hallinnon että opettajien resursseja. Jos verkko-oppimisympäristöjen oikeuksien hallintaa haetaan osapuolien kannalta helppoa ja nopeaa mallia, voisi sopimuslisenssijärjestelmä tulla kysymykseen. Sopimuslisensseillä

tekijänoikeuksia valvottaessa ei ole mahdollista räätälöidä ns. täsmäsopimuksia, vaan oikeuksia hallittaisiin laajempina kokonaisuutena verkko-opetuksen tekijöitä edustavan järjestön toimesta. Sopimuslisenssijärjestelmän kokonaisvaltaisuuden voi arvioida olevan ristiriidassa tieteen vapauden ja yliopiston tutkimus- ja opetushenkilökunnan vapaan aseman kanssa.

Nurmen (2002) selvityksestä selviää, ettei kanta nykyiseen sopimuskäytäntöön ole yhtenäinen yliopistojen kesken. Helsingin yliopiston mukaan yleinen lähtökohta on, etteivät opetustehtävissä toimivien tekijöiden tekijänoikeudet voi miltei osin siirtyä työnantajalle vaan ne jäävät kokonaan tekijälle. Verkko-opetuksen tekijänoikeuksista sovitaan esimerkiksi opetusministeriön sopimusmallien pohjalta.

Jyväskylän ja Kuopion yliopistot puolestaan toteavat, että verkon välityksellä tapahtuvaan opetukseen valmistettavan opetusmateriaaliin liittyvien oikeuksien hallinta sopimus pohjaisesti vaatii kohtuuttoman paljon resursseja ja tuo tarpeettomia riskejä yliopiston toimintaan. Erityisen paljon työtä teettävät sopimukset verkosto- ja yhteistyöhankkeissa sekä kansainvälisissä hankkeissa.

Kuopion yliopisto ehdottaakin yleisen työsuhdetekijänoikeuden sisällyttämistä lakiin. Työnantajan normaali käyttöoikeus työntekijänsä työsuhteessa luomaan teokseen tulisi määritellä selkeästi ja yksiselitteisesti.

Yliopistot ovat erimielisiä myös lainmuutoskysymyksessä: Helsingin yliopisto toteaa ettei nykyisen lain muuttamiseen ole tarvetta. Joensuun yliopisto toivoo nykyisen lain tarkentamista niin, että korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivia tekijöitä koskevan tekijänoikeuslain 40 b §:n poikkeuksen relevanssia selvitettäisiin.

Kuopion yliopiston lausunnossa todetaan, että työsuhdetekijänoikeutta koskevaa sääntelyä tarvitaan ja sääntelyssä pitäisi pyrkiä ottamaan

huomioon yliopistojen tämänhetkinen toimintaympäristö ja sen mukaiset velvollisuudet yliopistoille. Joensuun yliopisto painottaa, että verkko-opetusmateriaalin suunnittelun ja tuottamiseen liittyviä tekijänoikeuksia ei tulisi suojata nykyisellä tavalla. Verkko-oppimateriaalin kohdalla ei voida katsoa olevan kyse itsenäisistä, tieteellisistä innovaatioista vaan tieteellisen tiedon edelleen jakamisesta.

Nurmen selvitys summaa hyvin vallitsevan tilanteen, yliopistoilla on varsin erilaisia käsityksiä siitä, mikä on oikea tapa hoitaa tekijänoikeusasioita. Verkko-oppimisympäristöt ja tietoverkkojen hyödyntäminen opetuksessa tulevat lisäämään tekijänoikeuteen liittyviä kysymyksiä. Täsmentämällä kenellä on tekijänoikeudet opetuksessa käytettävään aineistoon, miten oikeudet vaikuttavat ja miten aineistoa näiden oikeuksien valossa voidaan konkreettisesti käyttää, pystyvät yliopistot varautumaan tulevaisuuden haasteisiin tekijänoikeuskysymysten hallinnassa.

LÄHDELUETTELO

Haarman, P. 2001. Immateriaalioikeuden oppikirja. Helsinki, Talentum Media Oy.

Haarman, P. 2006. Immateriaalioikeus. Helsinki, Talentum Media Oy.

Haarman, P. 2005. Tekijänoikeus ja lähioikeudet. Helsinki, Talentum Media Oy.

Harenko, K. 1998. Opinnäytetöiden tekijänoikeuskysymykset. Teoksessa K. Rajala (toim) Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Harenko, K., Niiranen, V. & Tarkela, P. 2006. Tekijänoikeus – kommentaari ja käsikirja. Helsinki, WSOY Pro.

Hietanen, H., Oksanen, V. & Välimäki, M. 2007. Community Created Content. Law, Business and Policy. Helsinki, Turre Publishing.

Jukkara, J. & Poutala, M. 1999. Tekijänoikeudet opetustyössä. Helsinki, Edita Oy.

Kivimäki, T. 1966. Uudet tekijänoikeus- ja valokuva lait. Porvoo, WSOY.

Koillinen, M. & Lavapuro, J. 2002. Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa perusoikeusnäkökulmasta. Teoksessa H. Kulla (toim), Viestintäoikeus. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Kur, A. 2002. Intellectual Property. Fifty years of European Legal Integration.

Leppämäki, L. 2006. Tekijänoikeuden oikeuttaminen. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.

Meisalo, V., Sutinen, E. & Tarhio, J. 2000. Modernit oppimisympäristöt. Tietotekniikan käyttö opetuksen ja oppimisen tukena. Helsinki, Tietosanoma Oy.

Miettinen, T. 2001. Tieteen vapaus. Helsinki, Kauppakaari Oyj.

Niiranen, V. & Tarkela, P. 1998. Tekijänoikeuden tietosanakirja. Porvoo, WSOY.

Nurmi, P. 2002. Tekijänoikeudet työ- ja virkasuhteissa. Selvitys tekijänoikeuden asemaan työ- ja virkasuhteissa liittyvästä sääntelytarpeesta. Tekijänoikeusselvitykset 2002. Komiteamietintöön liittyvä opetusministeriön teettämä erillisselvitys.

Ojala, J. 1998. Tutkimuksen tekijänoikeudet tietoverkossa. Teoksessa K. Rajala (toim), Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Rajala, K. 1997. Tekijänoikeudellisesta reprodusointioikeudesta erityisesti tietoverkkoympäristössä. Turku, Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta.

Rajala, K. 1998. Tekijänoikeuden yleiset opit. Teoksessa K. Rajala (toim), Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Salokannel, M. 1990. Häviävät elokuvan tekijät. Helsinki, Edita.

Sorvari, K. 2002. Verkkoviestinnän tekijänoikeudet. Teoksessa H. Kulla (toim), Viestintäoikeus. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Takki, P. 2003. IT-sopimukset käytännön käsikirja. Helsinki, Talentum.

Tarkela, P. 1998. EU:n lainsäädäntö ja tutkimuksen tekijänoikeudet. Teoksessa K. Rajala (toim), Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Tarkela, P. 1998. Tutkimussopimukseen liittyvät tekijänoikeudet. Teoksessa K. Rajala (toim), Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Walden, J. 1998. Sitaatiooikeuden laajuus. Teoksessa K. Rajala (toim), Tutkimuksen tekijänoikeudet. Helsinki, WSOY Lakitieto.

Wiseman, L. 1999. Copyright in Universities. 99E Occasional Paper Series. Faculty of Law QUT. Australia 1999.

Aikakauslehtiartikkeli:

Junkkaala, J. 2008. YouTube ohensi tekijän oikeuksia. Tietoviikko, 14, 2-3.

Sähköiset lähteet:

Guibault, Lucie: The exceptions and limitations to copyright. "Limitations found outside the copyright law. Alai Study Days Cambridge, September 14-16, 1998. [verkkodokumentti] [viitattu 16.2.2008] Saatavissa:

<http://www.ivir.nl/publications/quibault/VUL5BOVT.doc>

Guibault, Lucie & Hugenholtz, Bernt: Study on the conditions applicable to contracts relating to intellectual property in the European Union. Final Report. Study contract No. ETD/2000/B5-3001/E/69. Amsterdam 2002.

[verkkodokumentti] [viitattu 20.2.2008] Saatavissa:

<http://www.ivir.nl/publications/other/finalreport2002.pdf>

Hallitusohjelma 15.4.2007. 2007. [verkkodokumentti] [viitattu 7.5.2008]

Saatavissa:

<http://www.vn.fi/tiedostot/julkinen/hallitusneuvottelut/fi190670.pdf>

Hiebert, J. 2006. Personal Learning Environment Model.

[verkkodokumentti] [viitattu 14.5.2008] Saatavissa:

<http://headspacej.blogspot.com/2006/02/personal-learning-environment-model.html>

Kontkanen, P. 2006. Tekijänoikeudet yliopistotutkimuksessa ja –
opetuksessa. [verkkodokumentti] [viitattu 10.2.2008] Saatavissa:

<https://oa.doria.fi/dspace/bitstream/10024/3003/1/tekijano.pdf>

Linden, S. 2001. Vastaus kirjalliseen kysymykseen 1263/2001 vp
taiteilijoiden toimeentulon turvaamisesta. [verkkodokumentti] [viitattu
11.5.2008] Saatavissa

http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/kk_1263_2001_p.shtml

Massachusetts Institute of Technology. MIT Open Courseware.

[verkkodokumentti] [viitattu 11.5.2008] Saatavissa:

<http://ocw.mit.edu/OcwWeb/web/home/home/index.htm>

Opetusministeriö. 2001. Koulutuksen ja tutkimuksen verkko-opetuksen
tekijänoikeudet: sopimusmallit. [verkkodokumentti] [viitattu 11.5.2008]
Saatavissa:

http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/koulutuksen_ja_tutkimuksen_tietoyhteiskunta/sopimusmallit.html

Opetusministeriö. 2006. Opetusministeriön hallinnonalan
tietohallintostrategia 2006-2015. Opetusministeriön julkaisuja 2006:52.
[verkkodokumentti] [viitattu 19.4.2008] Verkko-osoite

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2006/liitteet/opm5_2.pdf?lang=fi

Opetusministeriö. 2003. Tutkimuksen ja koulutuksen
kehittämissuunnitelma 2003-2008. Opetusministeriön julkaisuja 2004:6.
[verkkodokumentti] [viitattu 19.4.2008] Saatavissa:

http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2004/koulutuksen_ja_tutkimuksen_kehittamissuunnitelma_2003-2008

Opetusministeriö. 2007. Tutkimuksen ja koulutuksen kehittämissuunnitelma 2008-2012. [verkkodokumentti] [viitattu 4.5.2008]
Saatavissa:

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/asiakirjat/kesu_2012_fi.pdf

Opetusministeriö. Yliopistokoulutus ja sen kehittäminen. [verkkodokumentti] [viitattu 24.3.2008] Saatavissa:

<http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/yliopistokoulutus/?lang=fi>

Samuelson, P. 2007. Preliminary Thoughts on Copyright Reform. [verkkodokumentti] [viitattu 11.5.2008] Saatavissa:

<http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=bclt>

Simojoki, S. & Oesch, R. 1999. Yliopisto-opetus ja opintoaineistot verkossa. Opintoaineistot verkossa –hankkeen loppuraportti. [verkkodokumentti] [viitattu 20.4.2008] Saatavissa:

<http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/koodi/r-brief.htm>

Virtuaaliammattikorkeakoulu. 2006. Usein esitettyjä kysymyksiä tekijänoikeuksista vastauksineen. [verkkodokumentti] [viitattu 13.4.2008]
Saatavissa:

<https://www.amk.fi/opintokokonaisuudet/56QfjzFJ/1075204398438/4VjzS9VAe/1078300722036/1116585378205.html.stx>

Virtuaaliammattikorkeakoulu. 2006a. Tekijänoikeuden siirtyminen. Työ- ja virkasuhde. [verkkodokumentti] [viitattu 18.4.2008] Saatavissa:

<https://www.amk.fi/opintokokonaisuudet/56QfjzFJ/1075204398438/4VjzS8lvA/4VjzSIRrc/4VjzSoys2.html.stx>

Virtuaaliyliopisto. 2006b. Sopimustilanne. [verkkodokumentti] [viitattu 20.4.2008] Saatavissa:

http://www.virtuaaliyliopisto.fi/vy_tietovarantoja_tekijanoikeus_sopi_fin.asp

Välimäki, Mikko. 2003. Vapaammista kirjallisten ja taiteellisten teosten lisenssiehdoista. [verkkodokumentti] [viitattu 25.3.2008] Saatavissa:

<http://www.valimaki.org/>

Konferenssiesitykset:

Hakkarainen, Päivi. 2008. Opiskelijat digivideoiden tuottajina – innovatiivinen oppiminen ja opetusmateriaalin tuotannon menetelmä? Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 18.4.2008

Hietanen, Herkko. 2008. Creative Commons lisenssit. Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Holmberg, Kim. 2008. Second Life oppimisympäristönä. Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Kosonen, Pekka. 2008. Riittääkö mikään – paljonko verkko-oppimisympäristöä pitäisi käyttää? Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Kumpulainen, Kari. 2008. Digitarinat yhteistoiminnallisen oppimisen edistäjänä. Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Kylämä, Marja. 2008. Avoimet sisällöt oppimisessa –foorumin puheenjohtajuus. Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Pakarinen, Vesa ja Lång, Juha. 2008. Pelit ja elämykset oppimisen mahdollistajana. Interaktiivinen tekniikka koulutuksessa –konferenssi, Hämeenlinna. 17.4.2008

Kotimaiset säännökset:

Laki korkeakoulujen kehittämisestä (31.12.1986/1052)

Suomen perustuslaki (15.12.1967/550)

Tekijänoikeuslaki (8.7.1961/404)

Yliopistolaki (27.6.1997/645)

Hallituksen esitykset ja valiokuntamietinnöt:

Hallituksen esitys eduskunnalle 287/1994 laiksi tekijänoikeuslain muuttamisesta ja oikeudesta valokuvaan annetun lain kumoamisesta

Hallituksen esitys eduskunnalle 28/2004 laeiksi tekijänoikeuslain ja rikoslain 49 luvun muuttamisesta

Kotimaiset komiteamietinnöt ja ministeriöiden työryhmämietinnöt:

Komiteamietintö 1953:5: Ehdotus laiksi tekijänoikeudesta kirjallisiin ja taiteellisiin teoksiin.

Komiteamietintö 1987:7: Tekijänoikeuskomitean IV osamietintö.

Komiteanmietintö 1990:31: Tekijänoikeuskomitean V osamietintö.

Komiteanmietintö 1991:33: Tekijänoikeuskomitean VI osamietintö.

Kansainväliset säädökset, sopimukset ja kansainvälinen lainvalmistelu:

WIPO. (1978) Guide to the Bern Convention.

Oikeuskäytäntö:

Korkein oikeus

KKO 2000:56

Tekijänoikeusneuvoston lausuntoja:

1988:2

1989:15

1992:3

1995:9

1998:6

1998:20

2001:8

2001:10

2001: 15

2002:11

2002:16

2007:12